

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
PROF. DR. M. ORHAN OKAY ÖZEL SAYISI
YIL 6, ARALIK 2020

Prof. Dr. Hanife Yasemin MUMCU

*İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
İzmir/TÜRKİYE
hanifeyasemin.mumcu@ikc.edu.tr
ORCID *

**CELAL NURİ (İLERİ)'YE
GÖNDERİLEN
MEKTUPLARDAN SEÇMELER**

SELECTED LETTERS SENT TO CELAL
NURI ILERI

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 23.11.2020	Received Date: 23.11.2020
Kabul Tarihi: 05.12.2020	Accepted Date: 05.12.2020
Yayımlanma Tarihi: 31.12.2020	Date Published: 31.12.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Mumcu, Hanife Yasemin, "Celal Nuri (İleri)'ye Gönderilen Mektuplardan Seçmeler", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı, Aralık 2020, s. 342-370.

Mumcu, Hanife Yasemin, "Selected Letters Sent To Celal Nuri İleri", *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Special Issue, December 2020, p. 342-370.

10.28981/hikmet.830401

Prof. Dr. Hanife Yasemin MUMCU

CELAL NURİ (İLERİ)'YE GÖNDERİLEN MEKTUPLARDAN SEÇMELER

SELECTED LETTERS SENT TO CELAL NURİ ILERİ

ÖZ

Türk düşünce tarihinin önemli isimlerinden biri olan Celal Nuri, hukuktan siyasete, dinden tarihe, siyasetten dil ve edebiyata kadar farklı konularda yazdığı çok sayıda makale ve kitaplarıyla döneminde dikkat çekici fikirler ileri sürmüştür. Hukuk eğitimi almış olmasına rağmen asıl ününü gazetecilikte yapan yazar, birbirinden farklı gazete ve mecmualarda fikirlerini cesaretle savunmuştur. Taç Giyen Millet, Türk İnkılâbı, Tarih-i Tedenniyât-ı Osmanîyye, Mukadderât-ı Tarihiyye, Kadınlarımız, Hâtemü'l-Enbiyâ gibi kitapların yazarı olan Celal Nuri, sadece bu eserlerinde değil gazete makalelerinde de öne sürdüğü fikirleri nedeniyle devrin aydınları, devlet adamları tarafından bazen olumlu bazen de olumsuz bir şekilde tenkit edilmiştir. Özellikle İslam dini, İslam dininin geçirdiği evreler, o dönemin din anlayışı gibi konularda yazdığı yazılar çok dikkat çekmiştir. Ona göre İslamiyet yanlış ellerde, yanlış yönler gitmiş, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumun da en büyük sorumlularından biri olmuştur. Din konusuna getirdiği farklı bakış açısı onun bazı çevrelerce dinsiz olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Hangi konuda olursa olsun fikirlerini özellikle Batılı düşünürlerle dayandıran Celal Nuri'nin en çok eleştirildiği noktalardan biri de budur.

Biz bu çalışmamızda, Celal Nuri'nin yayımladığı eserleri olumlu veya olumsuz şekilde tenkit eden ve bu tenkitlerini gazete veya mecmua sayfalarında yazara hitaben yazdıkları mektuplarda dile getiren kişilerin görüşlerini ve bu görüşler vasıtasıyla Celal Nuri'nin yaşadığı dönemin düşünce dünyasına olan etkisini ortaya koymak amacındayız.

Anahtar Kelimeler: Celal Nuri, mektup, tenkit

ABSTRACT

Celal Nuri, one of the important names in the history of Turkish thought, developed remarkable ideas in his period with his numerous articles and books on different subjects from law to politics, religion to history, politics to language and literature. Despite having a law education, the author, whose real reputation is in journalism, has bravely defended his ideas in different newspapers and magazines. Celal Nuri, who is the author of books such as "Taç Giyen Millet, Türk İnkılâbı, Tarih-i Tedenniyât-ı Osmanîyye, Mukadderât-ı Tarihiyye, Kadınlarımız, Hâtemü'l-Enbiyâ", was criticized by the intellectuals and statesmen of the period in a positive or negative way not only because of his ideas but also because of his newspapers writings and articles. Especially his articles on subjects such as the religion of Islam, the phases of Islam and the understanding of religion of that period attracted a lot of attention. According to him, Islam is in the wrong hands, has gone in wrong directions, and has been one of the biggest responsible actors for the situation of the Ottomans. The different point of view he brought to the subject of religion has been interpreted by some circles as being irreligious. This is one of the points most criticized by Celal Nuri, who bases his ideas on Western thinkers, no matter what subject he is.

In this study, we aim to reveal the influence of Celal Nuri's period on the world of thought through his views and the people who criticize Celal Nuri's published works positively or negatively and express their criticism in the letters addressed to the author on the pages of the newspapers or magazines.

Keywords: Celal Nuri, letter, criticism

Giriş

20. yy. başları, yaşanan tarihî, sosyal, siyasî olaylar nedeniyle hiç şüphesiz ki Türk tarihinin en hareketli dönemlerinden biri olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimi ele geçirmesi, Balkan Savaşları, 1. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu... Saydığımız bütün bu olaylar/oluşumların hepsine de bir şekilde şahitlik etmiş olan Celal Nuri hukuk eğitimi almış olmasına rağmen meslek olarak gazeteciği seçmiş ve dönemin önemli gazete ve mecmualarında fikirlerini cesaret ve açıklıkla ortaya koymuş bir isimdir. Bu fikirler arasında dönemin şartları, dinî ve tarihî değerleri düşünüldüğünde bazen bunlara tamamen ters, bazı kesimlerce kabul edilemeyecek görüşler de yer almıştır.

Yenilikçi bir yapıya sahip ve Türk düşünce dünyasının da yenileşmesi gerektiğine inanan ve bu yolda eserler kaleme alan yazar, özellikle İslam dini hakkında kapsamlı değerlendirmeler yapmıştır. Onun yaptığı bu değerlendirmeler bazı kişilerce olumlu karşılanmış ve bu şekilde devam etmesi tavsiye edilmiş, inançla ilgili konularda eskiye bağlı kesimlerce ise ağır bir şekilde tenkit edilmiş, hatta bu tenkitler yazarın dinsiz olduğu iddiasına kadar gitmiştir.

Celal Nuri *Tanin*, *Hak* gibi gazetelerde, *İctihad* ve *Hürriyet-i Fikriyye* gibi mecmualarda yazdığı gibi kendisi de daha sonra *İleri* adını alacak olan *Âti* gazetesini ve *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*'nı çıkarmıştır. Kendisi ve eserleri hakkındaki tenkidî görüşlerin yer aldığı ve şahsına hitaben yazılan mektuplar da *Sebilü'r-Reşad*, *Edebiyat-ı Umumiye*, *Hayrül-Kelam*, *İctihad*, *Hürriyet-i Fikriyye* gibi yayın organlarında neşredilmiştir. Biz bu çalışmamızda Celal Nuri Bey'e kitap ve makaleleriyle ilgili olarak yazılan mektuplardan bazıları üzerinde değerlendirme yapacağız.

Kitaplarıyla İlgili Mektuplar:

*Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniyye ve Mukadderât-ı Tarihiyye*¹:

Celal Nuri'nin *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniyye ve Mukadderât-ı Tarihiyye* isimli eserleri hakkındaki geniş değerlendirmenin yer aldığı mektubun sahibi Cenab Şehabeddin'dir². Cenab'a göre bu iki eseri herkes okumalı, "birer kadeh acı ilaç gibi her cümlesini içmeli ve düşünmeli"dir (s. 1198). Yazarın nazarında Celal Nuri, medeni bir cesaretle cehalet, vehimler, hurafeler, batıl inançlar gibi yaralarımızı deşip fikir ve vicdanımızın her bölümünü ortaya döken, bütün

¹ Bu eserlerden ilki 1912'de diğeri 1912-1913 tarihinde *İctihad* matbaasında basılmış ve yazar tarafından 1913'te *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniyye-Mukadderât-ı Osmaniyye* adıyla tek kitap halinde tekrar yayımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necmi Uyanık, "Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri (İleri)", Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Ens., Tarih Anabilim Dalı, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Doktora tezi, s. 76-77.

² Cenab Şehabeddin, "Celal Nuri Beyefendi'ye", *İctihad*, nr. 53, 7 Şubat 1328/20 Şubat 1913, s. 1198-1202.

eksiklerimizi, ayıplarımızı gösteren ilk kişidir ve bu bir dost hareketidir, memleketi herkesten ziyade sevdiğinin bir göstergesidir.

Cenab'a göre biz daima kendi postu üzerinde uzanmış aslan olmak istedik. Oysa Balkan Harbi idareye hakikatin yapıştırdığı bir ikazdır ve Celal Nuri de eserinde bu ikazı yapmaktadır. Cenab, memleket kaybederek ancak coğrafya itibarıyla küçüldüğümüzü, kendisini asıl korkutanın fikirlerin, ruhların küçülmesi olduğunu belirtir. Şimdiki durumda olmamızın sebebi de ecdadımızın şan ve şerefine ağırlığı altında ezilmemizdir, onların iftihar edilecek yükleri bizim dizlerimizi bükmüştür.

Celal Nuri'nin *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniyye* adlı eserinin önsözünde belirttiği fikirleri Cenab da kabul etmektedir. Yazara göre de güzergâhımızda bulunan Mısırlıların, Fenikelilerin, Arapların, Yunanların medeniyet eserlerine denk geldik. Bunların ortak noktası vefat etmiş medeniyetler olmasıydı. "Her yerde bulduğumuz ancak bir na'ş-ı terakki idi. Biz medeniyeti itlaf etmedik, defnettik." (s. 1199)

Türk tarihine dair bilgiler veren Cenab, Avrupa Rönesansının kerestesini Bizans fuzalâsını İstanbul'dan kaçırarak Türklerin sağladığı görüşündedir. Avrupa bugünkü irfanını bizden kaçarak İtalya'ya hicret eden birkaç Bizanslıya borçludur. Bizim zavallı medeniyetimiz ise bir istibdat medeniyetidir. Garp ile Şark'ı kıyaslarken de ilginç bir örnek verir Cenab: Etrafınıza baktığınızda mesai daha çok dünya için sarf ediliyorsa Batı'da olduğunuzu anlarsınız. Nazarlar semada ve ahirette, kollar dua vaziyetinde ise Doğu'dasınızdır. "Yürelerimizde eğer emel-i mevt yoksa mevt-i emel yatar!" (s. 1199)

Gelişmiş ülkelerde insanların çıkarsız bir şekilde birbirlerini sevdiklerini; ancak bizde diğerlerinin özellikle sevilmediğini söyleyen Cenab'a göre vatan köşelerindeki durum da buna benzer. Memleketin her noktası diğerine karşı lakayt durur. Rumeli yanarken Anadolu çocuğu sefasına bakar (s. 1199).

Cenab, "Türk, kendi aklının en büyük mağdurudur" diyen Celal Nuri'ye hak verir ve Türkün kanının, kuvvetinin hep sınır kalelerine, harplere, silahlara harcandığını, bu arada sanayiye, ticarete, maarife hakaret edildiğini savunur. Savaşlardan sonra bir şekilde kalemlere girenler için burası istirahat dōşegidir ve sükûn ve atalet havası bu derece hâkimken kimse fırtına ihtimalini düşünmemiştir (s. 1200). Cenab'a göre zafiyetimizin sebeplerinden biri memuriyettir. Neredeyse bütün memurlar İstanbul'dan taşraya gider, onlar da bir an önce geri dönmenin yollarını ararlar. Bir köylüden duyduğu söz Cenab'ın çok hoşuna gitmiştir: "İşler memur doğurmaz; memurlar iş ve memur doğurur." (s. 1201) Bununla ilgili olarak dikkat çekici bir örnek de verir: "Şimdi mesela bir efendiye mehtap müdürü tayin ediniz, hiç size 'Böyle memuriyet mi olur?' demez. İlk sene bir başkâtip, ikinci sene bir müdür muavini ile bir devriye nöbetçisi ister, üçüncü sene bir yığın iş daha bulur, her iş için bir memuriyet-i cedide ihdas eder!" (s. 1201)

Cenab, *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniyye* adlı kitaptaki iki cümleinin bütün kitabı özetleyecek kuvvette olduğunu belirtir. “İdare hususunda aczimiz muhakkaktır” ve “Şark meselesi tam manasıyla bir idare veya tabir-i sahihi ile idaresizlik meselesidir.” Bu düşünceler Cenab’a göre en büyük ve en acı hakikattir (s. 1201). Sözlerinin devamında Reşit Paşa gibi bir idareciye rastlamak için beş asır beklediğimizi belirten Cenab’a göre “Biz İncil ve Tevrat’ın değil kendi imzaladığımız fermanların, bizzat vaz’ ettiğimiz kanunların” ve şahsi hatalarımızın kurbanı olduk (s. 1201).

Mukadderât-ı Tarihiyye adlı eserin başlarında sarf edilen düşünceler de Cenab’ın katıldığı ve desteklediği düşünceler arasındadır: “Şekl-i hükümeti değiştirmekten ne çıkar, şekl-i idareyi değiştirmeli. Filhakika hüsn-i idare başka şekl-i idare başkadır. Meşrutiyet ve cumhuriyet de hükümet-i sultaniye gibi iyi veya kötü olabilir. Zekâ, irfan ve ismetle tatbik olununca her şekl-i idare bir hüsn-i idare olur ve bunun aksi de doğrudur.” (s. 1201)

Cenab’a göre milletin fertlerini birbirine karşı olmaktan kurtarmanın tek çaresi her tarafta, her surette “neşr-i maarif”tir. Mescitler, kiliseler, hatta meclisler birer mektebe benzemeli, askerlik hizmeti sırasında nefer, cezasını çekmekte olan mahkûm okumayı, yazmayı, hesap yapmayı öğrenmelidir (s. 1202). Cenab için yapılması gereken bir başka hareket de muasırlarımızla barışmak ve uzlaşmaktır. “Ya bu terakkiyi gütmeli ya da bu diyardan gitmeli!” diyen Cenab’a göre “Cemiyet-i milel ve düvel içinde vaz’-ı inziva, anlaşıldı ki bizi öldürecek.” (s. 1202)tir.

Yazısının sonlarında Celal Nuri ile ilgili olarak şu takdir içeren cümleyi sarf eder: “Türkiye birkaç bin Celal Nuri ile beş on milyon şakirtlerinden mürekkep olsaydı, biz Rockefeller’dan zengin, İngiltere’den medeni, dinamitten kavi olurduk!” (s. 1202)

Celal Nuri’nin *Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniyye* adlı kitabı ile ilgili olarak mektup yazan bir diğer isim İsmail Hami’dir. 2 Kanunusani 1328/15 Ocak 1913 tarihinde yazılan bu mektupta³ ifade edildiğine göre II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinden sonra yazılan ilk eser olması hasebiyle de önemli olduğu vurgulanan bu kitap sayesinde Türkler kendi dertlerinin neler olduğunu anlamışlardır. Mektup yazarına göre saltanatın kurulduğu andan itibaren yazılan tarihler, sadece renkli övgüler ve beyhude gururdan başka bir şey anlatmayan Acem mübalağalarıyla dolu fahriyelerdir. Felaketler yazılmadığı için sebepleri üzerinde de durulmamıştır. “Yalnız ismetimizi okşayan masallar... İtikadımca şarklılara en fazla tembellik veren, kendilerinde mevcut olmayan bir kudrete itikat ederek tekebbüre zebun olmalarıdır. Siz bize bütün bu dertleri anlattınız. Her tedenninin terakkiden daha seri olduğunu kitabınızın ruhundan anladık! Ve bilhassa insan-ı âtiyenin büyük mütefekkirlerine, daima bâkir kalabilecek kadar vâsi bir mevzu yarattınız.” (s. 1181)

³ İsmail Hami, “Celal Nuri Beyefendi’ye Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniyye Münasebetiyle”, *İçtihad*, nr. 52, 31 Kanunusani 1328/13 Şubat 1913, s. 1181-1185.

İsmail Hami mektubuna böyle bir giriş yaptıktan sonra bu kıymetli eser nedeniyle Celal Nuri'ye mektup yazarların kendi fikirlerini de beyan etmek için bir fırsat yakaladıklarını ve bu esere kendince bazı ilave fikirleri olacağını söyler. Ona göre Celal Nuri eserinde tedenniyat-ı Osmaniye'nin sekiz tesir altında vücuda geldiğini; bunların da dahilî, unsurî, idarî, malî, dinî, fikrî ve haricî olduğunu ifade etmiştir⁴. İsmail Hami bu tesirlere üçü dahilî, ikisi haricî olmak üzere beş tesir daha ilave edilebileceği görüşündedir. Dahilî tesirler: Gayesizlik, iklimin tesirat-ı mahsûsâtı ve rical kıtlığı; haricî tesirler: Bir ittifak-ı düveliyyeden mahrumiyet ve Fransız terbiyesi.

Yazara göre Osmanlı milletinin en büyük, en affedilmez noksanı, bir millî gayeden mahrum yaşamasıdır. Bir devlet ne kadar çok milliyetten müteşekkil olursa olsun müşterek bir millî gayeye sahiplerse ihtilaftan uzak yaşarlar. Bismark'a Almanya İmparatorluğu'nu teşkil ettiren böyle bir gayedir. Bugün birbirinden ayrı yaşayan ve belki de ölmeye başlayan altı yüz milyon Müslüman'ın esaret altında olmasının sebebi işte bu gaye yokluğudur (s. 1182).

Avrupa ile bizim aramızdaki iklim farklılığının da değişik etkileri olduğuna değinen yazara göre sıcak yerlerde yaşayan insanlar soğuk yerlerde yaşayanlar kadar çalışamaz. Şarklıların daima hayalperest, efsane düşkünü, eşyanın hakikatinden uzak yaşamaları mavi sema, ılık hava, rengârenk çiçek kokuları yüzündendir. "İşte onun için biz her şeyi Allah'a bıraktık!" diyen yazar, duvarlarımıza Tevekkülât-ı Allah veya Bu da geçer yahu sözlerini çerçeveletip asmamızı da buna bağlar (s. 1182).

İsmail Hami, dahilî tesirlerden üçüncüsü olarak gösterdiği rical yokluğunu ise şöyle açıklar: Uyuyanlar daima bir ikaz sesine muhtaçtır. Bizi uyandıracak kadar gür sese sahip ancak beş altı kişi çıkmıştır. Büyük Selimler gibi sultanlar, Reşid Paşa gibi devlet ricali gelmişse de onlar millî bir gaye bırakmaya kâfi olmamıştır. Yazara göre biz "kalelere bayrak dikmeyi memleket fethetmek zannettik. Politikamız halkımızı ve kendimizi aldatmaya münhasır kaldı. Temsil nedir düşünmedik; ismen Osmanlı olan Rumeli'nde bizden başka herkes oturuyordu. Bu son muharebede dört değil sekiz devletle cenk ettik; çünkü bizim memleketimizde hep o dört hükümetin ahali sakindi. Hücum hem içimizden hem dışımızdan oldu." (s. 1183). İsmail Hami devlet ricalinin ne durumda olduğunu bir karikatür üzerinden de anlatır. İtalya muharebesinin başlarında bir mizah gazetesinde yan yana yer alan karikatürlerin birinde Hakkı Paşa ve etrafındakiler iskambil oynarken diğerinde ise İtalyanlar önlerine aldıkları haritayı tetkik etmektedirler (s. 1183).

Celal Nuri kitabının bir yerinde İstanbul'un alınışının sonuçlarından bahsederken Şark meselesinin bu olayla başladığı görüşünü belirtmiştir. İsmail Hami de onun bu görüşüne katılır ve her taraftan gayeleri ortak olan milletlerin şark meselesi için kavgaya tutuştuklarını ifade eder. Yazar, devletin en büyük yanlışlarından birinin heyet-i düveliyyeden hiçbirine intisap etmemek olduğu düşüncesindedir. Bismark Osmanlı İmparatorluğu ile bir anlaşma

⁴ Yazar, sekiz tesir olduğunu söylemesine rağmen yedi tanesini saymıştır.

sağlayabilmek için elçisini İstanbul'a gönderdiği ve hariciye nazırı Saffet Paşa çok ısrar ettiği halde sadrazam onunla görüşmeyi kabul etmemiştir. Yazara göre "o zamandan beri ittifâk-ı müsellese mensup olsaydık bugün elimizden Trablusgarplar, Bosna Hersekler, hâsılı bütün Rumeli, o mukaddes yerler" gitmemiş olacaktı (s. 1184). Herhangi bir ittifaka dahil olmadığımız gibi bugüne kadar gerçekleştirilen ıslahat hareketlerinin de harici tazyik sonucu yapıldığını söyleyen yazar için ikinci haricî tesir Fransız terbiyesidir. Ona göre ilk kapitülasyonları verdiğimiz andan itibaren misyonerler vatanın her yerine yayılmışlardır. İlk öğrenilen yabancı dil de Fransızca olmuştur. Bizim nazarımızda Fransa, Avrupa medeniyetini temsil eder. "Halbuki Fransızlar ruhen, ahlâken, hissên, hatta maddeten sukûta mail bir millet olduğu için o mülevves edebiyat hatıralarıyla bizi de inhitatlarının cereyanına kaptırdılar." İsmail Hami'ye göre maarifi ıslah etmek istiyorsak ilk iş olarak Fransızca mekteplerden atılmalı ve onun yerine Almanca ikame edilmelidir (s. 1185). Genel hatlarıyla Celal Nuri'nin eserini başarılı bulan İsmail Hami eserde bazı eksik noktalar olduğunu ve bu eksikliklerin giderilmesi için ikinci cildi beklediğini ifade ederek sözlerine nihayet verir.

Mukadderât-ı Tarihiyye adlı eserle ilgili olarak Şehzade Abdülmecid Efendi de kısa bir mektup yazmıştır⁵. Esere kısaca göz gezdirdikten sonra mütalaası güç bir eserle karşı karşıya bulunduğunu anlayan Şehzade her sayfada hayatî bir meselenin teşrih edildiğini belirtmiş ve bu kıymetdâr eseri meydana getiren genç ve cidden pek değerli müellifinin daha pek çok eseriyle Osmanlı milletini müstefid ve ikaz edeceğine olan güvenini dile getirmiştir. *İçtihad* dergisinin aynı sayısında Celal Nuri de Şehzade'ye bu mektubu ve ilgisi nedeniyle şükranlarını sunmuştur.

İttihâd-ı İslam⁶:

Abdullah Edib, Celal Nuri'nin *İttihâd-ı İslam* adlı kitabıyla ilgili olarak *Hayrül-Kelam* mecmuasında birbirinin devamı mahiyetinde iki mektup neşretmiştir⁷. Yazar ilk mektubunun başında bu eseri okuduğunu ve beğendiğini ifade ettikten sonra bunun sebebini şöyle açıklar: "... istibdâdın tarz-ı ifadeye vermiş olduğu riyakârlığı kaldırmış, herkesin ayıbını münafıkâne setr değil, muhlisâne izaleye çalışmış, daha doğrusu hâzık bir doktor gibi milletin tedennî illetini teşhis etmiş ve neşter gibi keskin kalemiyle müteaffin uzvu teşrih ve dava-yı nasihatle tashih fikrinde bulunmuştur." (s. 139) Celal Nuri'yi takdir ederek sözlerine başlamasına rağmen ona katılmadığı bazı noktalar da var. Celal Nuri eserinde bugün İslam mütedennidir; çünkü İslam bin küsur senelik tâdil ve ıslah edilmemiş kavâid ile idare olunuyor, düşüncesine

⁵ "Şehzade âli-baht Devletlü Necabetlü Mecid Efendi Hazretlerinin bir mektub-ı hümayun üslûplarıdır", *İçtihad*, nr. 56, 28 Şubat 1328/13 Mart 1913.

⁶ Celal Nuri, *İttihâd-ı İslam İslamın Mazisi, İstikbali, Hali*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1331/1913.

⁷ Abdullah Edib, "İttihâd-ı İslam Muharriri Celal Nuri Bey'e", *Hayrül-Kelam*, nr. 18, 4 Mart 1330/17 Mart 1914, s. 139-140; nr. 19, 13 Mart 1330/26 Mart 1914, s. 148-150.

yer vermiştir. Yazara göreyse “âlem-i İslam bin küsur sene evvel tâdil ve ıslah edilmiş kavâid ile idare” olunmaktadır (s. 139).

Abdulah Edib’e göre kavâid-i İslamiye’nin birincisi cihat meselesidir. “... her asırda nusret ve galebeye medar olacak her türlü âlât ve levâzım-ı cihadi tedarik ve kuvva-yı berriye ve bahriyemizi tezyid, kavâid-i İslamiye’nin biridir.” Yazar, biz bu kavâidi dikkate almaz, düşmanın tedarigini tedarik etmez ve savaşlarda yenik düşersek bu, Celal Nuri Bey’in dediği gibi bin küsur senelik kavâidden mi kaynaklanır yoksa bizim dediğimiz gibi o kavaid ile idaresizlikten mi? sorusunu yöneltir (s. 139).

Yazara göre bizim tedenniden muzdarip olmamızın sebebi kavâid-i diniyyemizi ihmalinden kaynaklanmaktadır. “Biz kavâid-i diniyyemize ciddiyetle yapıştığımız asırlarda ilim, servet, satvet, şevket, hulasa her cihetle mil-el-i saireye fâik olduk; ondan ayrıldıkça inhitâta yöneldik, hala da o gidiş.” (s. 139)

Celal Nuri Bey eserinde sandukalara, parmaklıklara çaput bağlamayı da eleştirir; ancak bu gibi akâid-i cahiliyeyi İslamiyet şiddetle men etmiştir; yani bunların İslam diniyle bir ilgili yoktur.

İkinci mektupta eleştirilerine devam eden Abdullah Edib, Celal Nuri’nin kendisiyle çelişen düşünceleri olduğunu söyler. Celal Nuri bazen Hz. Peygamberin tedvin buyurduğu mezhepten olduğunu iddia ederken bazen de on iki on üç asırlık kaidelerin bâis-i tedennî olduğunu söylemektedir. Celal Nuri’nin, muhtelif mezhepleri ortaya koyanlar benim gibi adamlardı, değerlendirmesine de katılmaz ve bu düşüncenin enbiya hakkında siz bizim gibi adamlarsınız anlamına geldiğini belirtir. “O müçtehitler bizim gibi adam değildiler, şehâdet-i nebeviyye ile hayırlı bir zamanın en hayırlı adamlarıydılar, biz öyle müçtehitler değil öyle Müslüman bulacağımıza emin değiliz.” (s. 149)

Celal Nuri’ye göre tasavvufu, kalam ilmini, mezhep konularını bir tarafa bırakmalıyız, “bunlar ulûm-ı kat’iyenin henüz takarrür etmediği safsata asırlarında revaç bulmuş” konulardır. Yazara göre ise kalam ilmi dinin esasıdır, onun esası da Peygamberimizin hadisidir. Kalam ilmi bir tarafa bırakılırsa itikatsız, mezhepsiz, dinsiz, imansız bir İslam kütlesi meydana çıkarmış oluruz (s. 149).

Yazarın Celal Nuri’ye katılmadığı fikirlerden biri de mektep ve medreselerle ilgili olanıdır. Celal Nuri mekteplere ağırlık verilmesi gerektiğine inanmış ve her zaman bunu vurgulamıştır. Abdullah Edib’e göre ise medreselere mekteplerin fevkinde imtiyaz verilmeli; medreseler darülfünun, mektepler onun bir şubesi olmalıdır. “Biz var ehemmiyetimizi, var kuvvetimizi mekteplere hasreder, medreseleri de bu eski gidişte, bu hâl-i harabîde bırakırsak hakâyık-ı diniyyeye vukûf peyda edemeyen mektepliler ile fûnûn ve lisandan men eden medreseliler elinden yakayı kurtaramayız, millet arasından da bu nefret, bu adavet kalkmaz, tedenniden kurtulamaz.” (s. 150) Abdullah Edib’e göre geri kalışımızın en büyük sebeplerinden bir de mektep-medrese tartışmalarıdır.

Tarih-i İstikbal⁸:

Abdullah Edib'in, Celal Nuri'nin *Tarih-i İstikbal* adlı eseriyle ilgili olarak da birbirinin devamı mahiyetinde üç mektubu neşredilmiştir⁹. Eserin ilk cildini okuduktan sonraki izlenim ve düşüncelerine yer verdiği ilk mektubunda Celal Nuri Bey gibi değerli bir muharririn maddiyyun mesleğine kapılmış olmasına, İslam itikat ve akaidine, Kitabullah'a karşı bu kadar tahammül edilemez saldırılarda bulunmasına ve bu eseri görüp de ıslaha çalışmayan İstanbul ulemasına karşı teessüflerini belirten yazar, İslam milletine de acıdığı ilave eder. Onun nazarında İstanbul ulemasının böyle bir kitaba karşı koymamasının sebebi iktidarsızlıkları değil, maaş ve mevki arkasında koşmalarıdır. Ulemanın sessiz kalmak yerine henüz İslam akaidine vukufu olmayan gençlere bu eserin ehl-i sünnet itikadı olmadığını bildirmesi gerekirdi.

Eserle ilgili olarak bir eleştirisi de Celal Nuri'nin faydalandığı kaynaklardan bilgiyi tam almak yerine, kendi fikrine uygun bulduğu kadarını almış olduğu şeklindedir. Celal Nuri yeni akaidi yerleştirmek isterken eski akaidi de zayıf düşürmeye çalışmaktadır. Celal Nuri eserin ilk cildinde felsefe-yi maddiyye üzerine kafa yormuş ve özellikle Büchner'den etkilendiği düşüncelerini ortaya koymuştur. Abdullah Edib'in bahsettiği düşünürlerden biri de odur. Ona göre Celal Nuri felsefe-yi maddiyyeye uyan görüşleriyle İslam akaidinin en temel düşüncesini bile kabul etmemektedir. "Celal Nuri sözü karıştırarak 'hiçbir madde, hiçbir kuvvetin akaidcilerin dediği gibi his ile müşahede olunacak surette hudûsu yani yoktan var olması görülmüş şeylerden değildir.' diyor. Bu söz bile onun haksızlığına kâfidir." (s. 218)

İkinci mektupta aynı eserle ilgili eleştirilerine devam eden Abdullah Edib çeşitli kaynaklardan alıntılar yaparak Celal Nuri'nin fikirlerini çürütmeye çalışır. Celal Nuri'nin "Elhasıl vacipte ispat edilen sıfatlar evsâf-ı insaniyeden alınmış olduğunu akaidcilerin Allah'ı kendilerinin şekil ve şemâilinde tasarruf ve temsil ediyor." görüşüne de karşı çıkarak hadislerle, İmam Gazali'nin sözleriyle fikrin yanlışlığını kanıtlamaya gayret eder (s. 226).

Abdullah Edib, üçüncü mektupta Celal Nuri'nin Kur'an'da yer alan kıssalarla ilgili düşüncelerine hiçbir şekilde katılmadığını ifade eder. Celal Nuri Kur'an'daki bazı kıssaları (Hz. Yusuf kıssası gibi) hurafât-ı İsrailiye olarak nitelendirmiş ve bu kıssayı gerçek kabul eden müfessirleri gülünç bulmuştur. Abdullah Edib'e göre Celal Nuri hurafâtın tam anlamını bilmemektedir. "Müfessirlerin bu kıssaları, hakikate haml etmeleri gülünç diyeceğine, bazı müfessirlerin, bazı hurafâtı hakikate haml ederek nakil ve tefsirlerine ithal etmeleri", hitabet kürsülerine onları îrâd etmeleri gülünç olur deseydi, Celal Nuri'yi tebrik edeceğini belirtir (s. 235). Yazar, Celal Nuri'nin daha ileri giderek

⁸ Celal Nuri, *Tarih-i İstikbal*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1913-1914. 1. Cilt Mesâil-i Fikriye, 2. Cilt Mesâil-i Siyasiye, 3. Cilt Mesâil-i İctimâiye.

⁹ Abdullah Edib, "Tarih-i İstikbal Muharriri Celal Nuri Bey'e", *Hayrül-Kelam*, nr. 28, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914, s. 217-218; nr. 29, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s. 225-227; nr. 30, 29 Mayıs 1330/11 Haziran 1914, s. 233-235.

ileride İncil gibi Kur'an'ın da tenkit ve tadil edileceğini ileri sürmesini de hiç hoş karşılamaz. Mektubun sonlarında Celal Nuri'nin düşüncelerindeki tutarsızlık nedeniyle onu nasıl tavsif edeceğini bilemediğini söyleyen Abdullah Edib eğer münkirse ona göre davranmalı, inanıyorsa ona göre davranmalıdır, görüşündedir. “Biz Celal'in mesleğini tayin edemiyoruz, dinsiz demeye de razı olmadığımızdan kelamını ıslah etmesini rica ediyoruz” (s. 235) diyerek mektubunu tamamlar.

Tarih-i İstikbal adlı kitapla ilgili olarak Ferid [Kam] imzasıyla da iki mektup neşredilmiştir¹⁰. Yazar, Celal Nuri'nin akliyat ve nakliyatı zir ü zeber ettiğini duyduğu eserini okuduktan sonra hayretler içinde kaldığını ifade ederek ilk mektubuna başlar. Eser, ona göre o kadar muhtelif fikirler ihtiva etmektedir ki okuyanlar onun birkaç kişi tarafından yazıldığı izlenimine kapılır. “Zira müellif kitabının bir sayfasında bir metafizisyen, diğer sayfasında maddiyyundan bir feylesof, bir yerinde bir mümin, bir yerinde bir münkir” olmaktadır (s. 358). Ferid'in nazarında Celal Nuri birkaç satırdan ibaret bir hükümle felsefeyi idama mahkûm etmekte, dini bir başka şekle bürüyerek İslamiyet namıyla kendi tarafından vaz edilen bir din-i cedidi halka kabul ettirmek istemektedir. Yazara göre bu kitap muayyen bir maksada hizmet için yazılmış; ancak Celal Nuri ya söyleyeceği şeyleri açıktan açığa söylemeye cesaret edemiyor ya da bunun için muhiti uygun bulmuyor.

Ferid'e göre müellifin aklında istikrar yoktur, zekâsı tıpkı rüzgâra maruz bir mum şulesi gibi mütemediyen hareket etmektedir. Bu daimi hareketten dolayı da hiçbir şeyi hakıyla tenvir edememektedir. İnsan ya mümin ya münkirdir, bunun ortası yoktur (s. 358). Yazar, Celal Nuri'nin dini yükseltme gayesi içinde görünürken aslında onu imha etmek istediği görüşündedir. “İslam'ın en esaslı itikadâtını birer birer çürütüp sonra da onun ulviyetinden bahsetmek, eline kirpi derisinden bir eldiven takıp halkın yüzünü okşamaya, buna da iltifat, nevaziş manası vermeye benzer.” (s. 358)

Yazara göre Celal Nuri felsefeyi bir tekmede yıkmış, Kant, Schelling, Spinoza gibi büyük adamların saçma sapan şeylerle uğraştıklarını ileri sürmüş, ikinci adım olarak da İslam'ın akidelerini zir ü zeber etmeye kalkmıştır. Ferid'in ifadesine göre kitabın akıl ve mantıkla örtüşen hiçbir tarafı yoktur. Bu kitaptaki makalelerin her biriyle ilgili yazmak istense ortaya bu eserin beş katı eser çıkacaktır. Buna vakti müsait olmadığı için eserde dikkatini en çok noktalar üzerinde duracağını belirterek mektubuna devam eder. Celal Nuri eserinin başında bütün hakikatlere ulaşmanın tek yolunun fen olduğunu belirtmiş, dini de hakikate ulaşmanın önündeki engel olarak tespit etmiştir. Yazar, bu sözlerin bir dava olduğunu ve her davanın de delile dayanması gerektiğini söyler. Delile dayanmayan davalar kavil-i mücerred olarak kabul edilir ve onların da adı meseleler kadar bile kıymeti, ehemmiyeti yoktur. Celal Nuri bu davasını ispat edecek delilleri göstermek zorundadır (s. 359).

¹⁰ Ferid, “Tarih-i İstikbal – Celal Nuri Bey-“, *Sebilü'r-Reşad*, nr. 283, 30 Kanunusani 1329/12 Şubat 1914, s. 358-361; nr. 287, 27 Şubat 1329/12 Mart 1914, s. 4-7.

Celal Nuri kitabında tecrübe haricinde yapılacak akli spekülasyonlar pek vâhiddir, demiş, sonrasında da Spinoza ve Kant'ın panteizminin çeşitli kıyaslarla, nazariyelerle insanı meşgul edeceğini, bunun sonucunda da bir hiç oluşacağını ifade etmiştir. "Bu satırları okuyunca zihnim durdu. Az kaldı "el-cünûn-ı fünûn" deyip nezâhet dairesinden çıkacaktım." (s. 359) diyen yazar, Celal Nuri'nin bu kişilerin eserlerinden beşer sayfa bile okumamış veya orada açıklananları anlamak için beş dakikasını bile ayırmamış olduğu görüşündedir.

Celal Nuri kitabının bir yerinde Kant ve Hegel nazariyelerinin günümüzde katiyen mahkûm edildiğini iddia etmiştir. Yazara göre bu söz doğru olsaydı Avrupa darülfünunlarında felsefe dersinin kaldırılması gerekirdi (s.359). Celal Nuri metafiziğe de karşı çıkmış. Çünkü ona göre "tabiatın öbür tarafı gayri mevcuttur." (s.359). Oysa yazar metafizik ilminin varlığını savunur ve söz söyleyen, düşünen her şahsın yolunun mutlaka metafiziğe uğrayacağını söyler. Bu konunun devamında Voltaire'in düşüncelerine eserinde yer veren Celal Nuri'yi yaptığı alıntıyı yanlış tercüme etmek ve anlamamakla suçlar (s.360). Celal Nuri'nin, tabiatın öbür tarafı gayri mevcuttur düşüncesine de karşı çıkan Ferid, böyle bir şeyi son söyleyecek kişinin Celal Nuri değil ancak fen olabileceğini, fennin de henüz bu sözü söyleyemediğini ifade eder (s. 361).

Ferid bu mektubunda Celal Nuri'nin eserinin sadece iki üç sayfasındaki iddialara cevap verdiğini, 171 sayfalık kitabın tamamına cevap vermek yerine bir iki makaleyle yetineceğini ifade ederek mektubunu bitirir.

İkinci mektupta Celal Nuri'nin yapmak istediği şeyin insanları dinden uzaklaştırarak maddiyyun mesleğini icra etmek olduğunu ifade eder. Ferid'e göre Celal Nuri Büchner'in çok fazla etkisinde kalmıştır ve yegâne emeli de habis yaradılışlı ashâbını onun bayrağı altında toplamaktır. Celal Nuri'nin "İtikadınca insaniyet meslek-i maddiyyunun müradifidir. O mesleğin revaç bulmadığı yerde insaniyetten de eser yoktur." (s. 4). Celal Nuri Büchner'in köhne makalesini mal bulmuş mağribi gibi kitabına almak yerine Gustave Le Bon'un "Maddenin Tehavülü" adlı eserini okusa kendisi için daha faydalı olacağı inancındadır (s. 5).

Yazar, maddiyyun mesleğinin insanlık âlemini tehdit eden müthiş afetlerin en dehşetlisi olduğu görüşündedir. "Onun telkin ettiği esasları bihakkın temsil edenler, bizim bildiğimiz gibi insan değil, bambaşka mahlûklardır." İnsaniyetin en imtiyazlı özelliği olan en necib, en rakik hissiyat, onlar için laf u güzaftır. Bir karpuz kesmekle bir adam boğazlamak arasında bir fark görmezler (s. 5).

Büchner'den çok fazla etkilenmesine rağmen onun görüşlerini de işine geldiği gibi kullandığına inandığı Celal Nuri kitabın daha önceki bir bölümünde ruhu inkâr ederken "İspiritizm vesaire" başlıklı bölümde ise yirminci asırda ruhla ilgili çok araştırma yapıldığını ve bu konuda pek çok muğlak meselenin haline olan inancını ifade ederek ruhun esrar-alûd bir şey olduğunu söylemiştir. Ferid'e göre bu tam anlamıyla tutarsızlıktır, Celal Nuri tenakuzdan tenakuza düşmektedir. "Çünkü ruhu inkâr ettikten sonra tekrar esrar-âlûd bir

şey olduğundan bahsetmek için ya afyon yutmuş yahut da esrar içmiş olmak lazımdır.” (s. 5) Yazara göre Celal Nuri'nin herkesten başka bir mantığı vardır ve mülahazatını kendisine has bu mantıkla yürütmektedir.

“Müellifin Kur'an-ı Kerim'deki bazı kıssalara “hurâfât” demesi bahsine gelince; bu şeref (!) kendisine ait değildir.” Yazara göre kâfirler de o kıssaları ilk duydukları zaman müellif gibi hezeyana kapılmışlardı. İmanı olmayanlar Kur'an'ın neresine inanıyorlar ki kıssalara inansınlar? (s. 6) Ferid'in Celal Nuri'ye yönelttiği sorulardan biri de: “Madem ki müellif Kur'an'a mu'tekid olduğunu iddia ediyor, niçin akaid kitaplarını 'galîz' kelimesiyle tavsif ederek edeb ve insaf dairesinden çıkıyor? Yoksa hiç eline kalam-ı kadim almamış mı?” (s. 6) şeklindedir.

Ferid mektubunun sonlarında gençlere öğüt verir. Gençler felsefeyi esaslı bir şekilde tahsil etmeli ve perişan dimağlardan doğan fikirleri muhakeme etmeksizin cinnet ve intihara namzet olmamalıdır (s. 8).

Hâtemü'l -Enbiyâ¹¹:

Celal Nuri'nin *Hâtemü'l-Enbiyâ* adlı eseriyle ilgili olarak Kılıçzade Hakkı Bey'in iki mektubunu değerlendirmeye aldık¹² Yazar mektubuna Celal Nuri Bey'in Peygamberimizin hoşnut olduğu kullarından birisi olduğuna inandığını söyleyerek başlar. Çünkü Celal Nuri Peygamberimizi on üç asır içinde insanlığın yüce kıymeti ile tanıtmaya cesaret eden ilk kişidir. Yazara göre Celal Nuri tarafından yazılan *Hâtemü'l-Enbiyâ* malum bazı çevrelerce hiddetler, dış gıcırdatmalarla karşılandıktan sonra ehemmiyetini istikbale terk ederek unutulup kalacaktır (s.2).

Yazar, Hz. İsa'nın hakiki hüviyeti ancak on sekiz asır sonra yazılabildiği halde Hz. Muhammed'in insanîyetinin yüce hüviyeti on üç asır sonra tetkik edilmiştir, derken aradaki beş asırlık farkın İslamiyet'in sağladığı hürriyet sayesinde kazanılan özel bir fazilete bağlı olduğu görüşündedir. Kılıçzade Hakkı'ya göre İslam esasları hürriyet ve hakikat üzerine konulduğu halde din namına onu birtakım kayıtlarla sınırlamaya çalışmak; “cihân-şümûl bir terakkî göstermek istidâdını hâiz olan medeniyet-i İslamiye'nin sukûtunu ve netice itibarıyla Müslümanların esâret-i umûmîyesini mûcib olmuştur.” (s. 2).

Kılıçzade'ye göre İslamiyet'teki fikir hürriyeti, yerini esarete bıraktıktan sonra Hz. Peygamberin hayatı bile hurafeler ve masallar içinde boğulmuştur. Bu hurafelerin belki faydalı olduğu zamanlar olmuştur. Ancak yirminci asırda insanlara hakikate uygun ve hakikati içeren eserler vermek gereklidir. Bir şeyler öğrenen genç, çocukluğunda kendisine telkin edilen şeylerin doğru olmadığını anlamaya başlamıştır. Bu çocuğa Kur'an böyle yazıyor ve sen de mutlaka böyle itikat edeceksin, demek hiçbir zaman onu ikna etmeye yetmez.

¹¹ Celal Nuri, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1914.

¹² Kılıçzade Hakkı, “Hâtemü'l-Enbiyâ ve Celal Nuri Bey -1-”, *Hürriyet-i Fikriyye*, nr. 7, 10 Mart 1330/23 Mart 1914, s. 2-4; “Hâtemü'l-Enbiyâ ve Celal Nuri Bey -2-”, *Hürriyet-i Fikriyye*, nr. 8, 27 Mart 1330/9 Nisan 1914, s. 4-5.

“İkna edilemeyen bir dimağ ise her vakit münkir ve asidir.” Medrese ulemasının cehaleti asırlarca evvel yazılmış tefsirlerden başka tefsirler yazılabileceğine inanmamayı gerektirdiğinden bu ulema birçoklarını karanlığa sevk etmektedir (s. 2).

Yazara göre bu asırda dinî akîdeler fünûn yardımıyla açıklanmalıdır. Bütün din konularını akıl ve hikmet dairesinde büyük bir fikir hürriyeti ile münakaşa etmeliyiz ki “bu asr-ı terakkinin evladı olmaya kesb-i istihkak edelim.” (s. 3). Bu noktada kendisinin dikkatini çeken konulardan biri de Peygamberlik'tir. Bu konuyu da maddi surette konuşmaktan çekinmemek gerektiğini; çünkü hak olan, hakikat olan bir şeye hangi açıdan bakılırsa bakılsın manzarası değişse bile cevheri değişmeyeceğini belirtir. Bu tür konuları konuşmaktan korkanlar cahillerdir. Bütün kayıtları parçalayarak ilk defa Peygamberimizi maddi bir surette mevzu-i bahse cesaret eden Celal Nuri'ye teşekkür borçluymuz, diyerek Celal Nuri'yi takdir eder (s.3).

Celal Nuri eserini Mahmut Esad Efendi hazretlerine ithaf etmiştir. Kılıçzade Hakkı'ya göre Mahmut Esad Efendi hakiki âlimlerden olduğu için eserin ona ithaf edilmiş olması zarafet örneğidir. Kitap belli çevrelerce eleştirilse bile bu eser dimağımızın ve vicdanımızın ihtiyacını tatmin etmiştir (s. 3). Celal Nuri bu kitabıyla on üç asırdan beri Peygamberimizin zâtını setreden hurâfe bulutlarını ortadan kaldırarak O'nun gerçekliğini bütün beşeri şaşaa ile göstermiştir (s. 4). Mektubun sonunda şöyle bir cümle kullanır: “Müellif bütün ruhu ile sanki bu suretle hitap etmektedir: Ya Resûlullah! Sen istediğin gibi yaratıldın. Ve ben, seni, yaratıldığın gibi ümmetine bildirmek isterim!” (s. 4)

İkinci mektubunda Kılıçzade Hakkı, Hz. Peygamberi bir insan gibi tetkik etmekte ne mahzur vardır?, sorusunu yöneltir. “O nebî-yi muhterem ki ibn-i beşer olmak davasından asla vaz geçmemiştir.” Oysa eski siyernüvisler O'nu hep tabiatüstü güçlere bağlı biriymiş gibi göstermek istemişler, “bütün işlerini kerametlere, mucizelere gördürmüşlerdir.” (s. 4)

Kudemanın bize ettiği en büyük fenalıktan biri bu husustaki mübalağalarıdır; çünkü bunların sonucunda Müslümanlar çalışmadan melekler tarafından kendilerine yardım edileceğine inanmışlardır. “Halbuki Hz. Muhammed bize mu'cizât-ı fevkaladesiyle değil akıl ve dehâ-yı harikulâde ve bî-mesal olan sebat, azim ve metânetiyle tasvir edilmiş olaydı” Müslümanlar O'nun vermek istediği yüksek bir ahlâk ve metin bir seciye sahibi olurlardı (s. 4).

Kılıçzade Hakkı Peygamberlik mucizelerine karşı olmadığını özellikle vurgular. Ona göre “mucize nübüvvetin sevgili evladıdır” ve mucizesiz Peygamber olamaz. Ancak hicri birinci asırdaki mucizelere şimdi ihtiyacımız yoktur. Hicretin on dördüncü asrında “en büyük mucizeler aklın âsârı olan netâyici üzerine ölçülür.” (s. 5).

Celal Nuri'nin eserinde katılmadığı bir fikir, Peygamber'in ortaya çıkışında zaman, muhit ve ırkın önemli olmadığı, H. Taine'in görüşünün buraya uymadığı şeklindedir. Kılıçzade'ye göre Hz. Peygamber'in ortaya çıkışı O'nun

hususî istidadından ziyade zaman ve muhite bağlıdır. “Nebîler ve velîler dâhil olduğu halde, hiç kimse o tesîrâtın kurtulamaz. Zira o tesîrât tabiatın kanunlarıdır. ... Mamafih, Müslüman olmak dolayısıyla, asırlardan beri intikâl suretiyle gelen ‘hubb-i nebi’ yine bizi ara sıra çizmiş olduğumuz tetkik dairesinden harice çıkartmaya vesile oluyor. Bunu pek tabii buluyoruz ve bundan dolayı müellifi biraz da mazûr görmek isteriz.” (s. 5).

Celal Nuri'nin Peygamberimizi tabiatüstü kuvvetlere dayandırmadan yüceltmek istemesini şâyân-ı tahsîn bir hareket olarak değerlendiren Kılıçzade mektubunu şöyle tamamlar: “Fakat unutulmasın ki tarih yazarken kime dair olursa olsun daima bî-teraf kalmalıdır. En ufak bir hiss-i temayül birçok hakâyıkı setr edebilir.” (s. 5)

Türkçemiz¹³:

Yazara hitaben yazılan mektuplardan üçü *Türkçemiz* adlı eserle ilgilidir. Dava Vekili Giritli Ahmet Saki tarafından yazılan ilk mektupta¹⁴ yazar Cihan Harbi'nin, Osmanlı'nın varlığını göstermesini ve uyanmasını, miskinlik ve tembellikten kurtulmasını sağladığına işaret ettikten sonra bu uyanış sayesinde göze batan kuruluşların da düzeltilmeye başlandığını belirtir. Gazanfer ordularımız nasıl savaş meydanlarında zafer kazanıyorsa irfan sahibi kişiler de milleti yükseltecek eserlerini meydana getirmekle meşguldürler. “Hayat-ı medeniyede bir mevki-i muhterem temin etmek için ıslahına muhtaç olduğumuz ne gibi husûsât var ise, başta hükümet olduğu halde münevverânımız, her vesileden bilâ-istifade bize gösteriyor.” (s. 315) Ahmet Saki bu genel değerlendirmeyi yaptıktan sonra Celal Nuri'nin *Türkçemiz* adlı eseri hakkındaki düşüncelerine geçer.

Yazara göre Celal Nuri'nin bu eseri lisanımız bakımından “pek çok telakkiyi muhtevî olmak itibarıyla edebiyat sahasında muhtaç olduğumuz tensîkâtın bir zübdesi, lisanımızın veche-i azîmetini irâe eder bir pusula gibi telakkî edilmek” özelliğindedir (s. 315). Eserde yazarın en çok dikkatini çeken görüşlerden biri lisan hususunda Avrupa'ya veya şarka çok bağlı olursak milliyet gayesine darbe vurmuş olacağız, şeklindedir. Yazar, Celal Nuri'nin “bizim kendimize mahsus bir Osmanlı-İslam-Garp Türkçemiz vardır” düşüncesine de katıldığını, bunun bizim milliyetimiz olduğunu ifade ettikten sonra “Biz Azeri Türkü, Buhara Türkü, Kazan Tatarı değil, Osmanlı ve garp Türküyüz” sözleriyle onun düşüncelerini desteklemektedir.

Yazarın dikkatini çeken diğer bir görüş ise Türkçemizin sarf, nahiv, beyan, bedii kısımlarını inzibat almak zorunda olduğumuz, aksi takdirde bu eksikliklerle dilimizin “tezebzüb”den kurtulamayacağıdır. Ahmet Saki bu hususta Hüseyin Ragıp Bey'in *İkdam*'da yayımlanan makalelerinin önemli olduğunu vurgular. Ona göre sarf ve nahiv konusunda müellifler arasındaki

¹³ Celal Nuri, *Türkçemiz- Mesâil-i Hâzıra-yı Lisanîyye ve Edebîyye Hakkında Musâbahât ve Mütalaat*, Efkâr-ı Cedide Kütüphanesi, İstanbul, 1917.

¹⁴ Dava Vekili Giritli Ahmet Saki, “Türkçemiz”, *Edebîyât-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 18, 3 Mart 1917, s. 315-316.

anlaşmazlık devam ettiği sürece lisanımızı bir inzibat altına almak da mümkün olmayacaktır. “Birimizin doğru dediği bir cümleye diğeri yanlıştır, diyemiyor. Bu ise lisanın filoloji noktasından mağduriyetini mucib ve tekâmülüne mani büyük bir noksanıdır.” (s.316) Anlaşıldığı üzere yazar, Celal Nuri'nin *Türkçemiz* adlı eserinde ileri sürdüğü görüşleri kısaca verdikten sonra bu hususlardaki kendi düşüncelerini de verme fırsatı bulmuştur. Ahmet Saki'nin yazısı *Türkçemiz* hakkındaki olumlu tenkidıyla sona erer: “Bu eserimizin muhî-i ilmiyemizde büyük bir tesir icra edeceğinden eminiz. ... Ümit edelim ki müellif lisanımız için mesut neticeler verecek bir çığır açmıştır.” (s.316)

Türkçemiz adlı eserle ilgili görüş ve yorumlarını iki mektupta dile getiren Suphi Soysallı ise 4 Mart 1917 tarihli ilk mektubuna¹⁵ 7-8 formalık bir eser olan *Türkçemiz*'in son senelerde en hayati meselelerden biri olan edebiyat ve lisan bahislerini tetkik eden önemli bir “mecelle-i lisaniyye” ve lisan ve edebiyatla, fikriyatla uğraşan herkes için ihmal edilemeyecek bir kitap mahiyetinde olduğunu ifade ederek başlar.

Celal Nuri'nin sadece mektuplar yoluyla değil çeşitli vesilelerle olumsuz bir şekilde eleştirildiği noktalardan biri onun çok fazla yazdığı şeklindedir. Bu kadar çok yazmasının onun eserlerinin doğruluğu ve değeri konusunda insanların kafasında soru işareti oluşturduğu vurgulanan değerlendirmelerden Suphi Soysallı da haberdardır ve bu sorgulamayı yapan kişilere derhal ve açıklıkla cevap vereceğini belirtir. Yazara göre Celal Nuri Avrupa'daki manasıyla üniversiteleri dolduran âlim kabul edilenlerden biri değildir. Bir ilim veya konunun mütehasısı da değildir ve hiçbir zaman bunu iddia etmemiştir. Ancak o muktedir ve yüksek bir gazetecidir. Yazı yazmak ve neşretmek onun sanatıdır. Yazılarını bizde sık görüldüğü gibi keyif ve hevesi için amatörce yazmaz. Matbuatta ve olayların meydana geldiği yerde tesadüf edilen her şeyi yazar, neşreder, tekrar yazar, tenkit eder, velhasıl hep yazar. Celal Nuri'nin bir değil belki çok defa hatalar yaptığını ve yapmaya devam edeceğini söyleyen yazara göre onu “kendi nev'inde Frenkçe tabiriyle kendi (genre)inde” almak gereklidir (s. 330).

Celal Nuri'yi coğrafya kâşiflerine benzeten yazar onun da tıpkı kâşiflerin yaptığı gibi bir yeri bulduktan sonra oranın detaylı bir şekilde incelenmesini, araştırmasını kendinden sonra gelenlere bıraktığını söyler. O, Osmanlı okuyucusu için bir rehberdir; gösterir ve geçer. Çok tevakkufa vakti yoktur. Celal Nuri hakkındaki bu genel görüşlerini *Türkçemiz* adlı eser hakkındaki yorumlarında da yer yer tekrarlar. Yazara göre adı geçen kitapta klasik bir kitap bölümlenmesi yoktur. Birbirinden farklı konular bir bölümde ele alındıktan sonra başka bir konuya geçilir. Yani eser, muhtelif konulardaki makalelerden meydana gelen bir kitap görünümündedir. Celal Nuri lisanımızı farklı bakış

¹⁵ Suphi Soysallı, “Türkçemiz- Mesail-i Hazıra-yı Lisaniyye ve Edebiyye Hakkında Musabahât ve Mütalaaât”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 19, 10 Mart 1917, s. 329-332.

açlarıyla gördüğü gibi göstermiş ve bundan umumi kaideler ve nazariyeler çıkartılması iddiasına kadar gitmemiştir.

Eserin mukaddimesinde yer alan lisanımız zabıtasızlık hastalığına yakalanmıştır, düşüncesine yazar da katılmaktadır. Celal Nuri'ye göre lisana gösterilecek ihtimam vatanperverliktir. Bir milletin lisanından büyük müessesesi olamaz. Celal Nuri bu eserin sadece bir girizgâhtan ibaret ve burada ileri sürülecek iddiaların henüz iddia tecrübesi mahiyetinde olduğunu belirtmiştir. Sonrasında da bu kitabı niçin yazdığını açıklar: “Ne yapalım, mademki lisanımız ve edebiyatımız öksüz çocuk gibi boynu bükük, mahzun, melül bir vaziyette kalıyor, biz de ona karşı bütün bütün lakayt kalacağımıza, biraz mütebessim bulunursak pek o kadar hod-nâşinâslık mı etmiş oluruz?” (s. 331)

Yazara göre Celal Nuri'nin bu izahatından anlaşıldığı kadarıyla bu eser, lisanımıza dair öteden beri var olan tartışmaları daha kati şekiller altında ve daha yeni bir bakış açısıyla toplayıp bir fikir ve kalem tecrübesi tarzında ortaya koymak amacıyla yazılmıştır (s. 331).

Birinci mektupta eserin mukaddimesi üzerinde duran Suphi Soysallı 17 Mart 1917'de yazdığı ikinci mektubunda¹⁶ Celal Nuri'nin düşüncelerine katıldığı ve katılmadığı yerleri işaret eder. Celal Nuri'ye göre eski üdebamızın söz söyleyebilmesi için taklitçilik yapmaları şart ve tabiydi. Bazı kimselerin eskileri Acem taklitçisi ve dolayısıyla milliyetperver olmamakla suçlamalarına da karşı çıkan Celal Nuri Fuzulî'yi örnek olarak gösterir. Onun gözünde Fuzulî'den daha büyük bir Türk milliyetperveri yoktur. Teşekkürümüz sırasında Arap, Acem, Rum, hatta Frenk nüfuz ve medeniyeti bizden daha kuvvetli olduğu için onlardan etkilenmemek söz konusu olamazdı. “Eğer ecdâd milliyetlerini müdrük olmasalardı biz sühûletle Araplaşır, Rumlaşır ve Frenkleşirdik.” (s. 364) Suphi Soysallı da onun bu fikrine iştirak ederek tarihte daha yüksek bir medeniyet içine düşen milletlerde aynı halin görüldüğünü söyler.

Yazarın, Celal Nuri'ye katılmadığı konulardan biri Arapça ve Acemce sayesinde eski Türkçenin geliştiği iddiasıdır. Soysallı Celal Nuri'nin bu görüşünü teknik bir tarzda ispat etmesi gerektiğini söyler. Ona göre “... bütün Arabî ve Farişî hamûlesine rağmen Türkçenin çatısı o kadar bariz ve kuvvetlidir ki öyle kolayca” diğer dillere dahil olamaz ve olmamıştır (s. 365). Bir sonraki bölümde Celal Nuri bütün Turan lehçelerinden bir kelimeyi Osmanlı Türkçesine ithal ettiğimizde yabancı kalacağını, oysa en nadir bir Arapça kelimenin bile az vakitte Osmanlı tâbiyetine girmiş olacağını ifade etmiştir. Yazar bu fikre de katılmaz ve bu kadar büyük bir iddiada bulunabilmek için filolog veya dil mütehassısı olmak gerektiğini ve Celal Nuri'nin getirdiği delillerin de yeterli olmadığını belirtir. Celal Nuri Bey'in lisanımız Arapça kelimeleri suhuletle kabul

¹⁶ Suphi Soysallı, “Türkçemiz- Mesail-i Hazıra-yı Lisaniyye ve Edebiyya Hakkında Musabahât ve Mütalaat”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 21, 24 Mart 1917, s. 364-366.

etti, görüşünün yanlışlığını gösteren deliller, dilimizde hiç tutulmayan Arapça kelimelerdir.

Yazar, Celal Nuri'nin lisanımız Arapça kelimelerin bilhassa tarifât ve terâkibâtını almıştır, görüşüne de katılmamaktadır. Çünkü lisanımız artık Arapçadan aldığı birçok terkipleri, cemleri, harf-i tarifleri kismaktadır, unutmaktadır (s. 366).

Harpten Sonra¹⁷:

Dava Vekili Giritli Ahmet Saki “Harpten Sonra –Celal Nuri Beyefendi'ye Telhîs ve Tenkid” hitabıyla başladığı mektubunun¹⁸ ilk cümlelerinde Celal Nuri'nin içtimai hayatımızın çeşitli safhalarını en başarılı tasvir ve teşrih eden kişi olduğunu belirttikten sonra onun mahir bir cerrah, hâzık bir tabip gibi Osmanlı'yı ve İslam'ı kemiren yaraları deştğini ve ilaçlarını da tertip ettiğini söyler. Eserin mukaddimesini özetler ve bu bölümle ilgili olarak “Müellif mesâlih-i milliyede, umûr-ı hükümete, hususiyle münasebât-ı iktisadiyede son derece milliyetperver olmaklığımız taraftarıdır.” (s. 412) yorumunu yapar. Ahmet Saki'ye göre Celal Nuri milliyetperver olmamız gerektiğini söylerken şovenizm yanlısı değildir, bunun tamamen aleyhindedir.

Ahmet Saki'nin Celal Nuri'nin eserinde dikkatini çeken düşüncelerden biri de “Fransızca ve Milliyetimiz” başlıklı bölümde yer alan Fransızcadan çok istifade edilmesine rağmen Fransız edebiyatının millî sahamıza zarar verdiği yönündedir. Yazar, Celal Nuri'nin bu görüşünü biraz mübalağalı bulur. Çünkü ona göre Celal Nuri Fransızca öğrendikleri halde millî edebiyatımıza hizmet etmemiş olan kalem erbabımızın mesuliyetini bu dile yüklemektedir. Yine Ahmet Saki'ye göre Ruslar da Fransızca'yı gelişme vasıtası olarak telakki etmekle birlikte “millî kütüphanelerini Rusça müellifât ile zenginleştirmişlerdir.” (s. 413). Bizde erbâb-ı dânişin dil konusundaki tutumu neticesinde avam çok cahil kalmış, havas ile avam arasındaki seviye farkı çok büyümüştür. Celal Nuri de avam ile havas arasındaki farkın kapatılması taraftarıdır. Ahmet Saki'ye göre bu ayrılığa meydan vermemek ehl-i kalem ve erbâb-ı dânişin mukaddes vazifesidir ve vatanperverliğin en büyük nişânesidir (s. 413).

Celal Nuri'nin eserinde Ahmet Saki'nin dikkatini çeken fikirlerden bir diğeri onun Anglo-Sakson ve Germen milletlerinin takip ettiği içtimai mesleklerden hangisinin bizim için daha muvafık olduğunu araştırmış ve Germen içtimai mesleğini daha uygun bulmuş olmasıdır (s. 414). Yazara göre Celal Nuri'nin eserinde ayrıca ailenin takviyesi, kadınlığın seviye itibarıyla yükselmesi, aile ocağının en mukaddes müessesesi olarak tanıtılması, ufak tefek bahanelerle yıkılmaması meseleleri gayet güzel bir şekilde tahlil edilmiştir (s.414).

¹⁷ Celal Nuri, *Harpten Sonra Türkleri Yükseltelim*, Efkâr-ı Cedide Kütüphanesi, İstanbul, 1917.

¹⁸ Dava Vekili Giridi Ahmet Saki, “Harpten Sonra”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 24, 14 Nisan 1917, s. 412-415.

Celal Nuri'ye göre bizde orta tabakanın yokluğu her türlü iktisadî gelişmeye ve millî ilerlemeye engel olmuştur. Yazar da öteden beri milletimizin kabiliyetine iman eden biri olarak Celal Nuri'nin bu görüşüne tamamen katıldığını ifade eder. Ancak iktisadiyatın en mühim kısmını teşkil eden serbestî-i mübâdele ve himâye usullerinden Celal Nuri kayıtsız ve şartsız olarak himâye usulünü kabul etmesine rağmen Ahmet Saki bunu kabul etmez ve sanayinin memlekette inkişâfı için mümkün olduğu kadar -geçici olmak şartıyla- serbestî, bizde mevcut olan mahsûlât veya oldukça tekemmül eden sanayi için son derece himaye usulü taraftarı olduğunu belirtir. "Kapitülasyonların ilgası netice-yi mesûdesi olarak tanzim olunan son gümrük tarifesi tetkik edilirse hükümet-i seniyece de bu meslek takip edildiği görülür." (s. 414)

Celal Nuri avamın seviyesini yükseltmek için öncelikle havasın yetişmesi gerektiği inancındadır. Yani ona göre önce âli mektepler daha sonra ibtidâî mektepler açılmalıdır. Bu görüşün lehinde ve aleyhinde görüşler vardır. Ahmet Saki'ye göre de Alman, Bulgar ve daha birçok milletler "terakkiyât-ı azîmelerini mekâtib-i ibtidâiyelerine medyûndur". (s. 414). En büyük vazife avamı, orta tabakayı yükseltecek ilmî müesseseler vücuda getirmek, bu vatandaşlarımıza çokça kitap yetiştirmektir.

Eserin tiyatro bahsinde Celal Nuri'nin bu alanda pek ileri gidemeyeceğimiz ve bizim gibi muhtelit hayata alışmamış akvam için birdenbire Avrupa hayatı numunelerini taklit etmenin bir "felâket-i içtimâiyeye" sebep olacağı görüşü yazarın da katıldığı bir yorumdur (s. 414-415).

Yazara göre bu eser münevverler arasında pek çok münakaşaya sebep olacak mahiyettedir. Bu eserle Celal Nuri Bey "milletimizin harekâtını ne suretle tanzim edeceğini tayin ve rehberlik etmek vazifesini ulema ve hükemâmıza tevci" etmiştir (s. 415).

Ölmeyen¹⁹:

Celal Nuri'nin bu romanıyla ilgili olarak neşredilen ilk mektup²⁰ Mustafa Reşit imzasını taşımaktadır. Taksim Bahçesi'nde sabahın sessizliğinde kaleme alınan mektubun yazılış sebebi Celal Nuri'nin *Ölmeyen* romanı hakkındaki düşüncelerini ifade etmektir. Celal Nuri'nin tarz-ı beyanını çok beğendiğini ve kendi tarz-ı beyanını andırdığını söyleyerek sözlerine başlayan yazar, daha sonraki satırlarda da anlaşılacağı üzere kendi yazarlığından bahsetmek amacındadır. Otuz üç sene evvel *Bir Çiçek Demeti* adlı eseri neşredildiğinde Halit Ziya'nın şu latifesini hatırlamıştır: "... ufak ufak cümleleriniz, kısa kısa terkipleriniz o kadar âli ve zengin bir mecmû' husûle getiriyor ki insan 'nazar-ı müşkülpesendâne hiçbir yerinde sanat göremez, fakat bütün sanayi!.. Fikr-i nâdire-yi cûyâne hiçbir yerinde hârikulâde bir şey bulamaz. Fakat bütün

¹⁹ Celal Nuri, *Ölmeyen-Masal*, Efkâr-ı Cedide Kütüphanesi, İstanbul 1917.

²⁰ Mustafa Reşit, "Celal Nuri Beyefendi'ye", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 81, 17 Ağustos 1918, s. 927-929.

bedâyi!.'²¹ mütâlaa-yı edibânesini tezkire mecbur oluyor! Bugün en maarifmend milletler her şeyin tabiisini seviyorlar. ... Tabii yazıyorsunuz. Binaenaleyh karilerinizde husûle getirdiğiniz tesirler de tabii! ... Yaşa pek edip!.. Bir çığır açtınız ki bütün ehl-i kalem takip etse sezadır!" (s. 928) Mektubun devamında Celal Nuri'nin eseriyle ilgili kendi yorumlarına geçen yazar "İşte bugün bu yolda yazılan âsârı gördükçe sevincimden gözlerim yaşıyor. ... Bir insan için mesaisinin parlak netâyicini görmek kadar saadet tasavvur olunur mu?" (s. 928) sözleriyle eserin başarısından kendine pay çıkartır. Özellikle bazı sayfaları okumaya doyamadığını vurgulayarak romanda yer alan mensur kasidenin alkışlara şayeste olduğunu ve Üstat Ekrem'in yukarıdaki sözlerini *Ölmeyen* hakkında tekrar etmekten kendini alamadığını söyler (s. 928).

Ancak daha sonraki satırlarda roman kişilerinin birbiriyle örtüşmeyen davranışlarda bulunmasını hoş karşılamadığını belirten yazar, kadın kahramanın bir sayfada görünen özelliğine tamamen ters bir özellik daha sonraki sayfada karşımıza çıkmasının tabii bir durum olmadığını vurgular. Bu tutarsızlıklar sadece olay örgüsü değil romanın sonu için de geçerlidir. "Binaenaleyh hikâyenizin neticesi gayr-i tabii!.. Hayalî!" (s. 929) diyen Mustafa Reşit bu romanı kendisi yazmış olsaydı nerelerde ne gibi değişiklikler yapacağını sayfa sayfa belirtir.

Celal Nuri de aynı sayfada bu mektuba cevap verir ve Mustafa Reşit'in pür zarafet mektubuyla kendisini bir taraftan göklere çıkarırken bir taraftan da *Ölmeyen*'in asıl ehemmiyetli kısmını şiddetle eleştirdiğini ifade eder. Mustafa Reşit roman kahramanı kadının böyle tutarsız davranışlarının ancak cinnet geçirmesiyle açıklanabileceğini, ancak romanda buna dair bir işaret de bulunmadığını söylemiştir. Celal Nuri de kadının cinnet geçirdiğini doğrudan söylemeye gerek olmadığını, bunun yerine Darüşşifadan, etıbbadan, baştan aşağıya şerait-i tıbbiyesi dahilinde cünundan bahsettiğini söyleyerek kendini savunur: "Zaten bütün maksadımız tereddiyi, cinneti, şahsiyetin tebeddülünü göstermekti." (s. 929) Mustafa Reşit'in mektubunda "Alem-i hakikatte birinci Marsel, ikinci Marsel olamaz.. Katiyen olamaz." şeklinde bir eleştiri vardır. Buna cevap olarak da Celal Nuri "Maatteessüf olur. İşte bunun içindir ki idealizm, romantizm sahasından çıkıp realizm girdaplarına karıştık ve Marsel'i keşfettik. ... Üstadın malumları olmalıdır ki son moda roman biraz fen ile birleşiyor. Onun içindir ki gayri tabii, hayalilik ithamı gayri vâridir. Kendileriyle müşerref olduğum birçok ulemâ-yı cünûn masalımı tabii bulurlar." demektedir (s. 929). "Böyle bir romanı Reşid Beyefendi yazsa, mahaza kendileri yazmış olacaklarından elbette bir şaheser olurdu, lakin o kitap, tebeddül-i şahsiyet denilen psikoloji matlabını tefsir eden bir (tez) olamazdı." cümlesiyle de savunma mahiyetindeki yazısını tamamlar.

Naci Fikret de Mustafa Reşit'in mektubu üzerine *Ölmeyen* adlı eserle ilgili olarak kendi düşüncelerine yer verdiği bir mektup yazar²². İlim, fen ve

²¹ Recaiâde Mahmut Ekrem'e ait bu görüşü Halit Ziya Mustafa Reşit için tekrarlıyor.

²² Naci Fikret, "Celal Nuri Beyefendi'ye", *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 88, 5 Teşrinievvel/Ekim 1918, s. 1044-1045.

felsefenin bu kadar ilerlediği bir çağda ruhî, aklî ve asabî bakımdan hakiki bir numune olan bir esere bir edibin çıkıp da tenkitname yolunda fikirler ileri sürmesini hayret ve teessüfle karşıladığını ifade eden Naci Fikret'e göre aslında bunu da tabii görmek lazımdır. Çünkü eski ve romantik bir iptidaî terbiye gören; Kemal, Ekrem edebî devresinin hissî mahsul ve hayalleriyle yetişen bir şahsiyet “bu asr-ı terakkî ve marifette yetişse yine eskiliğinden, yine taassub-ı edebiye, hissiye ve ahlâkiyeden” kurtulamaz ve kurtulması da mümkün değildir (s. 1044). Yazara göre “Böyle zevâta ne hiddet edilir, ne de hayret, edilecek bir şey varsa o da merhamettir.” (s. 1044).

Kitabın en mühim noktasını bir “psikopati”yi, “şahsiyet”in bir “dejeneresans”ını pek büyük bir iktidar ve muvaffakiyetle göstermiş olması”nda (s. 1044) bulan Naci Fikret'e göre Celal Nuri tek başına “emrâz-ı hayatiye ve rûhiyeyi teşrih ve teşhis” etmiştir (s. 1045). Tedavi şimdilik kimsenin harcı değildir, belki zamanın işidir. Celal Nuri'den bu tarzdaki eserlerin daha mufassal olması şartıyla devamını diler.

Eserde yer alan mensur şiiri takdire şayan bulan Mustafa Reşit'e cevaben de “Mustafa Reşid Bey bir şeye bile dikkat etmemiş: Eserin nısf-ı evvelindeki kasideleri, o tasvirât-ı şairaneyi eserin esası zannediyor. Halbuki onlar nihayetteki aksülamelin titretici, tüyler ürpertici tesirini teşdîd etmek için yazılmış şeylerdir, öyle değil mi?” (s. 1045) yorumunu yapar.

Taç Giyen Millet²³:

Bu eserle ilgili olarak neşredilen Fevzi Lütüfi [Karaosmanoğlu] imzalı mektuba²⁴ yazar, kitabın gazetelerdeki ilanını vererek başlar: “Bir Türk mütefekkirinin inkılâp günleri içinde Ankara’da hasıl olmuş fikirlerin icmâli, o zihniyetle yapılmış tarihî ve ilmî tecârüb-i kalemiyesi.” (s. 296) Yazara göre Celal Nuri eserinin mukaddimesinde siyasî olayları özetlemiş ve olayları terkip etmek suretiyle bir sonuca varmaya çalışmıştır. “Vaka-yi siyasiye diyoruz, fikirleri de diyebilirdik. Fakat fikir, Celal Nuri Bey’in hiç hoşlanmadığı ve müddet-i ömründe bir kere olsun yanına sokulmak ister görünmediği bir nesne olduğundan siyaset kelimesini kullandık.” derken Celal Nuri'nin eserini çok da olumlu taraflarıyla eleştirmeyeceğinin işaretlerini verir. Yazara göre Celal Nuri'nin milliyetperverliği sadece politikaya bağlıdır (s. 296).

Fevzi Lütüfi'ye göre bu memlekette milliyet fikri henüz yeni uyanırken onunla menfi surette ilk alakadar olan Celal Nuri'dir. Hatta Türk kelimesinin yazılışında bile inat eden Süleyman Nazif'le bu eski dostudur. Neyse ki Celal Nuri yeni kitabında Türk kelimesini artık vav kullanarak yazmaktadır. Celal Nuri Bey'i alaycı bir dille tavsif eden yazara göre o mebus olduğundan beri fikirlerini tashih etmiştir; artık ağırdır, kâmilidir, milliyetperverdir. Türkiye'de

²³ Celal Nuri, *Taç Giyen Millet*, Kütüphane-i Cihan, İstanbul 1923. Eser, adını Faruk Nafiz Çamlıbel'in aynı adlı şiirinden almıştır.

²⁴ Fevzi Lütüfi, “On Beş Günlük İstanbul- Kitaplar: Taç Giyen Millet”, *Yeni Mecmua*, nr. 80, 15 Temmuz 1923, s. 296-297.

milliyetperverlik cereyanının eski isimlerine sorulsa onun milliyetperver olarak kabul edilmesinin pek de mümkün olmadığı görüşündedir (s. 296).

Celal Nuri'nin "Mütenâkız olmamak için bir mütefekkirin, her fikrini her dakikada hafızasında tutması iktizâ eder ki ki dimağ bu kabiliyette yaratılmıştır." hükmünü garip ve alışılmamış bularak "Fakat bizim de havsalamız, sinirimiz ve dimağımız bu kadar garip tenâkuzlara tahammül edecek kabiliyette değildir." (s. 297) yorumunu getirir.

Fevzi Lütfi'nin Celal Nuri ve eseriyle ilgili olarak sarf ettiği şu cümleler dikkat çekicidir: "Bu kadar senelik hayatından sarf-ı nazar yalnız bu son kitabı bile ispat ediyor ki Celal Nuri Bey, bir fikrin adamı olamaz. Ancak her fikir, icap ettiği zaman, onun malı olabilir. O belki bir mütefekkiridir, fakat hiçbir an düşünmemiştir. Sözde her fikir onundur, fakat o, aslında her fikrin gerisindedir. Bir mevzu hakkında lâ-akall on fikri vardır ve yerine göre onunu da kullanır." (s. 297)

Yazar mektubun devamında onun hangi düşüncesine güvenebileceğini bilemediklerini, onun geniş malumatı karşısında bir an bile gıpta etmediğini ifade eder. Gıpta etmez; çünkü Celal Nuri Bey bir fikir söylemekten ziyade "çeşit çeşit kitap, alay alay edip ve filozof isimleri" saymaktadır (s. 297).

Celal Nuri'yi eski hezarfenlere benzeten Fevzi Lütfi, onlar nasıl aynı anda hem oymacı hem saatçi hem nakkaş hem dülger hem şair olabiliyorlarsa Celal Nuri de hem içtimâiyatçı, hem siyasî, hem müverrih, hem edip ve son zamanlarda da bir halkçı olabilmektedir.

Yazara göre Celal Nuri eski haliyle nispeten daha samimi görünüyordu. Hiç olmazsa tuhaftı, şimdi bu hünerini de kaybetmiştir. Bugün asrilik ve milliyetperverlik iddiasında bulunuyor, fakat ona yakışan şey, asıl hüviyeti olan sırtı binişli, başı kavuklu, gözü sürmeli bir Osmanlı reisülküttaplığı değil midir? "O, hüviyetini ne kadar saklamaya çalışırsa çalışsın, biz onu öyle tasavvur ediyoruz. Ona en yakın şey, zamanın genç milliyetperveri değil, eski Osmanlı elçisi Resmi Efendi veya Yirmi Sekiz Çelebi Said Efendi'dir." (s. 297)

Fevzi Lütfi, öz ve ateşli milliyetperver gençliğe, zamanın bir politika milliyetperverinin bazı hususlarını göstermeye çalıştığını ve bunda da faydalı olmayı umduğunu söyleyerek mektubuna son verir.

Makaleleriyle İlgili Mektuplar

Gazete ve mecmua sayfalarında rastladığımız Celal Nuri Bey'e yazılan mektupların bir kısmı onun yazmış olduğu makalelerle ilgilidir ve kitaplarıyla ilgili mektuplarda olduğu gibi hem onun yazılarını eleştiri hem de mektup yazarının düşüncelerini açıklamak için bir fırsat yaratılmıştır.

Celal Nuri'nin *İctihad* dergisinin 28 Teşrinisani 1329 tarih ve 82 numaralı nüshasında "Zat-ı Hazreti Muhammed: Hazreti Peygamberin Dehası" başlığıyla neşredilen yazısına cevap mahiyetinde Ali Suad tarafından kaleme

alınan ilk mektupta²⁵ ifade edildiğine göre Celal Nuri bu makalesinde zaten malum olan Peygamberimizin hayatıyla ilgili yeni bir iddia ortaya koymamaktadır. Şark ve Garbı meşgul eden bu kadar büyük bir meseleyi ele alışı ise ancak isterik bir cüret ile açıklanabilir.

Çok fazla araştırma, inceleme yapmadan sadece Çezaro Lombervize (?)'nin faraziyeleri üzerine bir şeyler tesis etmeye çalışmakla suçlanan Celal Nuri, deha meselesine dair başka nazariyeler okumamış veya onun görüşlerini de kendine uyduğu kısımlarıyla alarak Peygamberimiz hakkındaki mütalaalarını dile getirmiştir. Bu düşüncesini ifade ettikten sonra Ali Suad deha konusunda daha güvenilir bulunduğu Adolf Padevan'ın düşüncelerine yer verir (s. 342) ve onlardan detaylı bir şekilde bahsettikten sonra dehayla ilgili olarak kendi düşüncelerine geçer. "... dehânın da zeka gibi güzeli çirkini, hayırlı ve şerli olanı vardır. Yani sağlam ve hasta dehâ vardır. Dehâ rahmânî ve şeytanî olarak birbirine tamamen zıt nevilere ayrılabilir; dehâ-yı aklı, dehâ-yı vicdanî diye de bir taksim kabul eder. ... Nübüvvet ise dehânın da fevkindedir." (s. 343)

Celal Nuri'nin Peygamberimiz için kullandığı "gayri marîz dâhi" ifadesinin küçültücü olduğunu belirten Ali Suad "Hem siz kimsiniz? Hangi âlim, hangi feylesof veya müdekkiksiz ki (iddiama göre) diye kendinize yine kendi verdiğiniz ihtisas ile beyân-ı reyde bulunuyorsunuz. Bu noktada hasta olduğunuz tezâhür ediyor." diyerek kızgınlığını belirtir (s. 343). Mektubun devamında Celal Nuri Bey'in kendisine gelmesini ister ve onu ne yapacağını, ne diyeceğini bilemeyen bir çocuğa, bir hastaya benzetir (s. 343).

"Peygamber'de diplomasi pek ziyade imiş, öyle mi? Aman ne kadar derin ve anlayışlısınız!" diyen yazar, Celal Nuri'nin isteri veya başka bir şekilde adlandırılabilir bir asabi hastalığı olduğuna inanır. Daha önceleri da bazı emareler göstermesine rağmen sevimli olduğu ve aklının erdiği, bildiği konularda yazdığı için sıkıntı olmadığını; ancak son yazdığı "Zat-ı Hazreti Muhammed" makalesiyle hastalığının ilerlediğini belirtir. Bunun tek ilacı da çok yazmaması ve sadece iyi bildiği konularda yazmasıdır (s. 344). Celal Nuri'nin dinî esaslar ve peygamberliğin maneviyatı hususlarında yaya olduğunu, bu konunun hukûk-ı düvelde çok daha farklı olduğunu söyleyen Ali Suad'a göre böyle bir konuda fikir beyan edebilmek için iyi Arapça bilmek, hadis ve tefsire hâkim olmak gereklidir; ancak Celal Nuri'de bunların hiçbirisi yoktur (s. 344).

Celal Nuri'nin haftada iki makale, ayda bir kitap, senede bir koleksiyon ile her konudan bahsettiğini; çok yazmak değil iyi yazmak için iyi öğrenmek, iyi tetkik etmek ve iyi düşünmek gerektiğini; ancak bu şekilde memleketin kendisinden fayda göreceğini belirterek "Sizin bu takip ettiğiniz yol müceddidlik değil yolsuzluktur." der (s. 344). Celal Nuri'nin yazdığı makalenin affi mümkün değildir; çünkü o bir leke ve garip bir söyleniştir. Eğer yaptığına pişman olursa affa mazhar olabileceği, kalbine basiret gelebileceği inancındadır (s. 344).

²⁵ Ali Suad, "Zat-ı Hazreti Muhammed makalesine müteallik", *Sebilü'r-Reşad*, C.11, nr. 282, 23 Kanunusani 1329/5 Şubat 1914, s. 342-345.

Yazara göre Peygamberimizin asabi mizaçlı olduğu görüşü de doğru değildir. Ona göre makale fena düşünülmüş, fena ve yanlış tetkik edildiği gibi fena da yazılmıştır. Yazar için böyle yazılar zararlıdır. İlham, vahiy, Kur'an hep Allah tarafından bahşedilmiştir. O, ezelden Peygamber'dir ve 40 yaşına geldiğinde bu vazifeyi ifa etmesi emredilmiştir. Artık burada "teşekkülât-ı asabiye ve dimâğiyeden bahse lüzum kalmaz; çünkü bu kemâlât pek tabiidir. İstiğrak, asabî buhranlar geçirmek, dahilikten ziyade peygamberliğin tecelliyât-ı İlahiye huzurundaki vecd ü itilası, maneviyâtın, mazhariyâtın kurbü'l-vahyete doğru pervâzıdır. Bunları böyle arz ettiğim gibi mütalaa buyurursanız maksad-ı tetkike doğru yoldan vâsıl olacağınız muhakkaktır." (s.345).

Ali Suad Celal Nuri'ye hitaben yazdığı diğer bir mektupta²⁶ yazara daha önce sormuş olduğu soruların hala cevaplanmadığını belirtir. Celal Nuri Bey *Hürriyet-i Fikriye* dergisinde "Muarızlara cevabım"²⁷ başlıklı bir makale kaleme almış olmasına rağmen, yazar kendisine cevap verilmediğinden şikayet eder ve "... dininizden, imanınızdan söz getirdiniz. Umumi ve müphem bir tarzda müdafaa-yı nefsi kâfi gördünüz." der (s. 414).

Yazarın ifadesine göre Celal Nuri'nin *İctihad*'daki makalesi iki kısma ayrılır. Birinci kısımda ünlü garp düşünürlerinin peygamberlik hakkındaki düşünce ve tenkitleri yer almaktadır. Garbın nazarında birer otorite olan kişiler arasında tabipler, ruh âlemine aşina olanlar ve hekimler vardır. Onların güzel yazılmış fennî beyanları zihin bulandırır, his kamaştırır. Bu sözlerden alıntı yapan Celal Nuri'nin kendi müdafaası ise "delâil-i akliye ve nakliyeden berf sözlerdir." (s. 414).

Celal Nuri makalesinde Buda ile Peygamberimizi çeşitli yönleriyle mukayese etmiştir. Ali Suad'a göre Hz. Muhammed'i Kur'an'dan ayırmak ne kadar batıl ise "O'nu çirkin heykeller şeklinde putları olan bir mezhebin mucidi (Sakyamuni Buda) ile mukayeseye kalkışmak da ondan daha ziyade gayri makul ve pek büyük bir günahdır. Böyle bir gidiş bu asırların mütenevvir bir Müslümanına yakışmaz." (s. 415).

Ali Suad, Resûlullah'ı olduğu gibi görerek kendi âleminde ta'zim ile anlatmak yolu varken Celal Nuri'nin kıyaslara ihtiyaç duymasının sebebini anlayamadığını ifade eder. "Nübüvvet, kendi büyüklüğüyle bir gayr-ı mütenâhiyyet arz eder. Onun diğeriyle ölçülmeye ihtiyacı yoktur. Kendi kendine tetkik edilmelidir." diyen yazara göre "İslamiyet'in batını son derecede zengin ve maneviyatı pek derin olduğu için kâffe mesâilini fünûn-ı maddiyeye tatbik ile halle kalkışmak doğru değildir." (s.415).

Celal Nuri'nin, İslamiyet'in Hz. Musa ve Hz. İsa'nın dininden çıkarılmış bir din olarak gördüğü konusundaki şüphelerini ifade eden Ali Suad, onun Hz.

²⁶ Ali Suad, "Zat-ı Hazreti Muhammed", *Sebilü'r-Reşad*, C.11, nr. 86, 20 Şubat 1329/5 Mart 1914, s. 414-418.

²⁷ Celal Nuri, "Muarızlara Cevabım", *Hürriyet-i Fikriye*, nr. 2, 10 Şubat 1329/23 Şubat 1914, s. 2-5.

İsa ve Hz. Muhammed'i kıyaslamaya çalışırken Buda veya Pavlos'un hatta Luther'in yanlışlıkla araya karışmış olabileceği düşüncesiyle kendini avutmaya çalışır (s. 416). Yazara göre Celal Nuri pek çok şey gibi mucizeler hakkında da bilgiye sahip değildir, bilmediği bir şeyi anlatamaz da...

Celal Nuri'nin makalesinde kullandığı Peygamberimizin bıraktığı Kur'an, ifadesi de çok yanlıştır. Çünkü bu ifadeden Kur'an-ı Kerim sanki Hz. Peygamber tarafından yazılmış gibi bir izlenim doğmaktadır. "Bu kelam [Kur'an-ı Kerim'i kastediyor], bu vazife-yi ahz ve tebliğ o kadar büyük o kadar şerefli, o kadar mühim, o derece ulvî bir iş ve bir memuriyet ki ona tayin buyurulan zât-ı kerîmin, gelmiş ve gelecek insanların en necib ve âli ve en büend ve muhteremi olmaması mümkün değil..." (s. 417) Celal Nuri makalesinde seyircilerin yazdıklarının tetkik edilmesi gerektiğini söylemektedir, Ali Suad'a göre bunda haklı olduğu noktalar bulunabilir; ancak Celal Nuri'nin düşüncelerinin de tetkik edilmesi gerekir; çünkü o yanlış düşünmekte ve yanlış yazmaktadır (s. 417).

Celal Nuri "Muarızlara Cevabım" başlıklı makalesinde şunları da yazmıştır: "Eskisi gibi kalın bir kafa, az ve köhne malûmât ile nübüvvete itikat bu asırda kâbil olamaz. Fünûnun, tarihin, ruhiyâtın mazhar olduğu terakkiyât ile bugün nübüvveti adeta riyazî bir şekilde tarif ve tefsir mümkündür. Mucizenin, kerametinin, ilaahire hep yeni tarifâtı vardır. ... Şurasını da iddia ediyoruz ki tefsirin de yenileştirilmesi şarttır." (s. 417) Ali Suad buna cevap olarak da "Muarızlarınıza bir taş olan bu sözler ne bî-karar fikirlerin mahsulüdür. Fakat bence kalın kafa tabiri kadar bî-mana bir söz olamaz. Az ve köhne malûmât ile nübüvvete itikâdı da anlamam. Bu sözlerden dolayı sizi bütün mütefekkir Müslümanlar affetseler bile Allahü'l-azimü'ş-şan affeylemez." sözlerini sarf eder (s. 417).

Ali Suad Celal Nuri'nin Kur'an, nübüvvet gibi konular üzerindeki fikirlerini sert bir dille eleştirerek yazarın bilmeyerek, tam düşünmeyerek dine ait meselelerde birçok kişiyi rencide ettiğini, onları kalın kafalı ve az ve köhne malumatlı olarak görse bile ve onlar da gerçekten öyle olsalar bile daha uygun bir şekilde ifade edilmesi gerektiğini vurgular ve Celal Nuri'yi yazdıklarına dikkat etmesi hususunda uyararak sözlerine son verir (s.418).

Celal Nuri Bey'in *Hürriyet-i Fikriye*'de neşredilen "Memurların Ahlâkı" başlıklı makalesi için Adnî Şeref tarafından kaleme alınan mektup²⁸ Celal Nuri'nin bir zamanlar değil söylenilmesi, düşünülmesi bile dine aykırı bulunan birçok esaslı ve hayatî meseleyi ortaya koyduğu ifadeleriyle başlar. "Şîme-i Husûmet" başlıklı makalesinin çok faydalı ve değerli bilgiler içerdiğini; ancak bu makale nedeniyle kendisine yapılan hücumlara niçin tek tek cevap vererek kıymetli vaktini boşa harcadığını anlayamadığını ilave eder.

Bu genel girişten sonra mektubun asıl yazılış amacı olan düşüncelerine geçen yazara göre bu memleketi yıkan esaslı marazlardan biri de memuriyet

²⁸ Adnî Şeref, "Memurların Ahlâkı Münasebetiyle Celal Nuri Beyefendi'ye", *Hürriyet-i Fikriye*, nr. 4, 24 Şubat 1329/9 Mart 1914, s. 8-12.

derdidir. Onun gözünde Osmanlı padişahlığını yıkanlar Tuna'dan Erdebil'e kadar yalnız ve yalnız memurlardır. Yazara göre Osmanlı İmparatorluğu bir tevekkül harabesidir. Rumeli'den Anadolu'ya her yerde nasıl üreyip yaşadığına şaştığımız ahali arasında üç sınıf vardır. Bunlardan birincisi cılız öküzüyle, ağaç sabanyla toprağını sürmeye çalışan ve bire üç yetiştirdiği mahsulün sadece yüzde on beşini alabilen devlet-i âliyenin sadık tebasıdır. O, vahşete yakın bir bedevi hayatı yaşar. Müslümandır, onu bilmez. Doğduğu günden beri çalıştığı halde açtır, bayramlarda eşine, çocuğuna elbise, ayakkabı alamaz. Tüm bunlarda "fazilet-i ibtidaiye" vardır. "O dünyaya hiçbir saadet yüzü görmemek için gelmiş, başkalarının istirahat ve menfaati namına çalışmaya, didişmeye mahkûm bir zavallıdır." (s. 9) Koştuğu öküzden tek farkı birinin söylemesi, diğerinin bağırmasıdır. Yazara göre bunlar ekseriyettir, ahalıdır, devleti omuzlarında taşıyanlardır. "Vergi verir, asker verir, îâne verir, rüşvet verir, hediye verir, hülasa dünyaya yalnız çalışıp vermek için gelmiştir." (s. 9) Bu devletin bir gün bile düşünme gereği duymadığı bir adi sınıftır.

"İkinci kahr-ı istibdat ile ezilmiş bir muhît-i ma'lûmun ne kadar yetiştirebilmesi mümkünse işte o nispet ile meydana getirdiği şebâb-ı münevverdir. Bunlar o kadar az, o kadar nadirdir ve çünkü şebâb-ı münevvere iddia-yı nispet eden bir sürü vardır ki onlar samim-i vicdanıyla kanaatlerini müdafaadan ziyade başkalarına ait olan muhtelif kanaatlerin mukallid-i müdafaalarıdır." (s. 10) Yazar göre memleket bütün belayı bu kanaatsizlerden çekmiştir ve gerçek münevverler o kadar azdır ki memlekete bölmeye kalksak her kasabaya bir kişi bile düşmeyecektir.

Üçüncü sınıf ise "sınıf-ı mütereddî ve mütereddid"dir. Bunlarda ne şebâb-ı münevverin kanaat-i asliyesi ne de birinci sınıftakilerin ibtidaî fazilet ve ahlâkı vardır (s. 10). Bunlar maziperest ve anane düşkündürler. Menfaat rüzgârı nereden eserse oraya dönerler. Bir gün milletin düşüşü için sıcak gözyaşları dökerek sizde derin hisler, büyük hürmetler uyandırırılar, ertesi gün hava değişir. Bugün en adilken yarın en mutaassıp, en dindar, en zalim olabilirler. Onlar için kible kuvvet ve menfaattir. Meşru veya na-meşru bütün kuvvetlerin önünde iki büklüm eğilirler (s.10).

"Siz vücûb-ı teceddüdü orduda, dinde, cemiyetimizde ispat ediyorsunuz. Halbuki biz henüz hangi şekl-i idarede olduğumuzu bir türlü takdir edemeyen memurlar elindeyiz." diyen yazar, memurlarımızı bu sınıflardan hangisine dâhil etmek gerektiğini Celal Nuri'ye sorar (s.10).

Memurların elinde çok fazla evrak, ferman, emirname, müzakere vardır ve hiçbiri nihayete ermez. Bütün günü yazıp çizerek öldürdükleri halde ortaya çıkan bir sonuç yoktur. Memurlarımız iki şeyi çok iyi bilirler: Zarar görececeklerini tahlil edecekleri her işi tereddüt içinde boğmak ve mümkün olduğu kadar kaçmak için yapmaktan ziyade sormak! Memurlar böyleyken amirlerde de durum farklı değildir. Devlet idaresindeki bu durumun bir an önce bitmesi gereklidir. "Bizde memur her şeydir. Münevver odur, mürebbî odur, hâkim odur, hülasa seyyid odur." (s.10)

“... heyet-i milliyemizin rehberi olması gereken” ancak bir lisan-ı riyakâr ile her gün amirinin önünde namerdâne bir şekilde iki büklüm eğilen bir memurdan hayır beklenemez (s. 11). Memurların durumundan kısaca bahsettikten sonra yapılması gerekenleri açıklamaya başlar. Yapılacak ilk iş memurların kuvvetli ve adil bir hükümet meydana getirmek için yetiştirilmeleridir. Memurların idraksizliği ve ahlâksızlığı yüzünden bu memleketin başına pek çok afet gelmiştir. Memurların ahlâkı dâhil oldukları yollarla bir tutulmaktadır. “Din ile dünyanın, vicdan ile Allah’a ait revâbıtın şu hükümet içinde işi olmadığına tamamen kâni olanlardan bulunduğum için memurlarımızın ahlâkıyla dindarlıklarını murad etmiyorum.” diyen Adnî Şeref, seccade üstünde salavat getirirken sünnet ile farz arasında rüşvet isteyen memurlar bile gördüğünden yakınır (s.11).

Kuvvetli bir devlet için memurların maksat sahibi olmalarını şart olarak gören yazar, devlet idaresinde mutlaka adaletin olmasını ister. Herkes işine şevkle sarıldığında, içtimai saadetimiz müterakki ve mütekâmil bir yolda bize gelecektir (s. 12). Yazarın özlediği, istediği hükümet: “memuru âdil, mahiyeti âdil, harekât-ı umûmiyesi âdil!” (s. 12) şeklindedir.

Celal Nuri'nin yazdığı “Şîme-i Husûmet”²⁹ başlıklı makale üzerine Doktor Abdullah Cevdet de “Şîme-i Muhabbet” başlıklı cevabî bir mektup yazar³⁰. Abdullah Cevdet, Celal Nuri'nin daha önce de Mevlana ve İmam Gazali'yi biçare ve meczub sıfatıyla tavsif ettiği için kendisine cevap mahiyetinde yazılar yazıldığını, kendisinin de “Şîme-i Husûmet” başlıklı yazı için bu mektubu kaleme aldığını ifade eder. Yazara göre Celal Nuri Bey bir mezheb-i husûmet vaz' etmektedir. Oysa benim naşir olduğum ve *İçtihad*'ın esasen neşrine hâdim olduğu mezhep, husumet üzerine değil muhabbet üzerine müessistir, görüşünü ifade eden Abdullah Cevdet, Müslümanların kendi tapındıklarına tapınmadıkları ve aradaki beş altı asırlık terakki farkı için Hıristiyan âlemine kin ve nefret besledikleri düşüncesindedir. Bu dinî husûmet diğer işlere de bulaşmış ve bunun sonucunda onlardan gelen her şey fena telakki edilmiştir. Oysa bizim Avrupa'dan ziyade kendi kendimizi cezalandırmamız gereklidir. Avrupa demek “teveffuk demektir. Avrupa ile bizim aramızdaki münasebet kuvvet ile zaaf ve ilim ile cehl aralarındaki münasebet demektir.” (s.1980). İşkodra, Manastır, Selanik, Trablusgarp gibi yerleri kuvvetlinin, ilmin ve zenginliğin aldığını; zayıfın, cehaletin ve züğürtlüğün verdiğini belirten yazara göre otuz üç yıl boyunca II. Abdülhamid gibi müstebit bir hükümdarın kahrını ve keyfini çekmiş olan bir millet, her şeyden ve herkesten evvel kendi cehline ve kendi zaafına ilân-ı husûmet etmelidir (s.1980).

Abdullah Cevdet'e göre perişanlığımızın sebebi yabancıya düşman olmadığımızdan değil, kendi nefsimize dost olmadığımızdandır (s. 1982). “Bir kere düşünmeliyiz, Fransa gibi zengin, İngiltere gibi büyük bir kuvvet-i

²⁹ Celal Nuri, “Şîme-i Husumet”, *İçtihad*, nr. 88, 9 Kanunusani 1329/22 Ocak 1914, s. 1949-1951.

³⁰ Abdullah Cevdet, “Şîme-i Muhabbet”, *İçtihad*, nr. 89, 16 Kanunusani 1329/29 Ocak 1914, s. 1979-1984.

bahriyeye malik olsaydık, Celal Nuri Bey'in, haklarında telkîn-i husûmet etmek istediği milletler bizim dostumuz, müttefikimiz olmaz mıydı?" (s.1982)

Bizim canımızın düşmanı yazara göre "kendi ataletimiz, kendi cehaletimiz, kendi fakirliğimiz, taassubumuz, körcesine bağlanmamızdır.". Avrupa bizim hocamızdır ve Avrupa'ya muhabbet etmek demek, ilim ve terakkiye, maddî ve manevî kuvvete muhabbet etmek demektir (s.1982). Abdullah Cevdet'e göre bizim rolümüz Avrupa'nın çalışkan bir şakirdi olmaktır. "Biz onlara ihtiyarımızla dost olmazsak onlar bizi kendilerine zorla dost yahut zirdest edeceklerdir. 'Tabiat boşluğu sevmez.' kanununu unutmamalıdır. ... Celal Nuri Bey'in dediği gibi 'Dünya bizim hasmımızdır' ve 'Âlem-i küfr aleyhimizdedir' demek adeta Folie de peresécution tesmiye olunan ruh hastalığının arazını göstermektedir. Ben, zayıfın bütün dünya hasmıdır, derim." sözleriyle Celal Nuri'nin makalesini içtimaî bir psikolojik hadise olarak telakki eder (s. 1983).

Yabancılara bu kadar husumet beslemenin yanlışlığını ortaya koymaya çalışan Abdullah Cevdet "Ecanib bize ne yaptı? Biz şimendifercilik öğrenmek için mesela Amerika'ya gittik de Müslümanız yahut Türküz diye bizi mekteplerine, fabrikalarına kabul etmediler mi? Bataklık arazimizi kurutmak istedik de mani mi oldular? ... Yeni ve ilmî usûlde ziraat icrasıyla bereketdar arazimizi ekerek köylülerimizi canlandırmak, kanlandırmak istedik de ecnebler olmaz mı dediler?" sorularını yönelttikten sonra artık kendimizi dev aynasında görmekten vazgeçme zamanının geldiğini ifade eder (s.1983).

Avrupa'nın çalışkanlığıyla Müslümanların tembelliğini kıyaslayan yazar arada bu kadar fark varken onların bize kardeş muamelesi yapmamasının veya bize şirin gözle bakmamasının kaçınılmaz olduğu görüşündedir. Yazara göre Avrupalı, Amerikalı kadınıyla erkeğiyle bu kadar çalışırken bizim ağızımızda gezen, efendim vakit de geçmiyor ki, günler o kadar uzun ki, akşam olmak bilmiyor ki sözleridir (s. 1983).

Abdullah Cevdet'e göre milletçe bir buhran zamanından geçmekteyiz ve bu buhran dönemi geçtiğinde Celal Nuri de kendisi gibi düşünecektir; medeniyet Avrupa medeniyetidir (s. 1984).

Kadınların da mutlaka aktif hayata katılması gerektiğine inanan Abdullah Cevdet "Kadınları hayat-ı içtimaî ve iktisadiye iştirak etmeyen bir millet mümkün değil pâyedâr olamayacaktır. Mâhiyet-i rûiyesi "geç olsun da güç olmasın" darb-ı meselinde icmal olunan millete "güç olsun da geç olmasın" tarzında bir darb-ı mesel latif edecek bir kafa iktisâb ettirilmedikçe salâh ve necât bulmak emniyeti hâsıl olamayacaktır. Kendi kendimize hakiki dost olmak, başkalarına hasım olmaktan daha makul ve daha mahsûldârdır." sözleriyle düşüncesini dile getirir (s.1984)

Sonuç

Elli civarında kitabı ve tespit edilen iki bin iki yüz kırk dört makalesiyle 20. yy. Türk düşünce tarihinin en verimli kalemlerinden biri olan Celal Nuri Bey,

Tanzimat'tan itibaren aydınlarımızda görülen düalizmi derinden yaşamış bir aydındır. Onun bazı konulardaki fikirlerini değiştirmesi, kendi fikirleri arasında tezatlıkların teşkilinde bu düalizmin de etkisi vardır. Kitapları veya makalelerine yönelik yazılan eleştiri mahiyetindeki yazılarda en çok üzerinde durulan noktalardan biri çok fazla yazmasıysa diğeri de kendi düşünceleri arasındaki bu tutarsızlıklardır. İki farklı zaman diliminde yazdığı eserlerde değil bazen aynı eser içinde dahi yer bulan tezat fikirler, ne kadar değerli ve etkili olursa olsun eserlerinin değerini ve etkisini azaltacak bir duruma da sebep olmuştur.

Kitapları ve makalelerine yönelik tenkidî mahiyetteki mektuplardan seçme yaptığımız bu çalışmada özellikle fikirleri arasındaki tutarsızlığın eleştirildiğini gördük. Eleştirilerin dozajı Celal Nuri Bey'in dünya görüşü veya ideolojisine ters düşüncede bulunanlarda daha fazla bulunmakla beraber benzer değerlendirmeler ona yakın görüşte olanlar tarafından da yapılmıştır. Özellikle İslam tarihi, İslamiyet'in o günlerdeki durumu konularında ortaya attığı fikirler sert bir şekilde eleştirilmiş, yazarın çok az okuduğu, sadece kendi fikrini destekleyecek kaynaklardan yararlandığı, onlardan da kendi işine geldiği şekilde alıntılar yaptığı ifade edilmiştir. Sadece Doğulu kaynaklar değil garba ait eserler içinde de en önemlileri dururken sadece birkaç isimle yetinmesi de eleştirildiği noktalardan bir diğeridir.

Celal Nuri'ye hitaben yazılan mektupların önemli bir kısmında medeni bir cesaretle o zamana kadar yazılmamış, incelenmemiş konularda yazması, gelecek nesillere üzerinde çalışabilecekleri yeni alanlar açması takdir edilecek bir özellik olarak gösterilmiştir. Onun gibi aydınlara ihtiyaç duyulduğu ifade edilen bu mektuplarda hurafelerin, batıl itikatların üzerine de cesaretle gittiği ve Osmanlı okuyucusu için rehber konumunda bulunduğu da ifade edilmiştir.

Eleştiriler olumlu veya olumsuz hangi yönde olursa olsun Celal Nuri Bey'in yaşadığı dönemde etkili bir fikir adamı olduğu açıktır. Ancak yazar, kendisine hitaben yazılan mektuplardaki eleştirilerde ifade edildiği gibi daha tutarlı, aralarında sağlam bağlantılar kurmayı başardığı fikirlerini daha anlaşılır ve tarafsız bir şekilde ifade edebilmiş olsaydı Celal Nuri'nin etkisini günümüzde daha fazla göreceğimiz inancını taşımaktayız.

Kaynakça

- Abdullah Cevdet. (1914), "Şime-i Muhabbet", *İctihad*, nr. 89, 16 Kanunusani 1329/29 Ocak 1914, s. 1979-1984.
- Abdullah Edib. (1914), "İttihâd-ı İslam Muharriri Celal Nuri Bey'e", *Hayrül-Kelam*, nr. 18, 4 Mart 1330/17 Mart 1914, s. 139-140; nr. 19, 13 Mart 1330/26 Mart 1914, s. 148-150.
- Abdullah Edib. (1914), "Tarih-i İstikbal Muharriri Celal Nuri Bey'e", *Hayrül-Kelam*, nr. 28, 15 Mayıs 1330/28 Mayıs 1914, s. 217-218; nr. 29, 22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914, s. 225-227; nr. 30, 29 Mayıs 1330/11 Haziran 1914, s. 233-235.

- Adni Şeref. (1914), “Memurların Ahlâkı Münasebetiyle Celal Nuri Beyefendi'ye”, *Hürriyet-i Fikriye*, nr. 4, 24 Şubat 1329/9 Mart 1914, s. 8-12.
- Ali Suad. (1914), “Zat-ı Hazreti Muhammed makalesine müteallik”, *Sebilü'r-Reşad*, C 11, nr. 282, 23 Kanunusani 1329/5 Şubat 1914, s. 342-345.
- Ali Suad. (1914), “Zat-ı Hazreti Muhammed”, *Sebilü'r-Reşad*, C 11, nr. 86, 20 Şubat 1329/5 Mart 1914, s. 414-418.
- Cenab Şehabeddin. (1913), “Celal Nuri Beyefendi'ye”, *İctihad*, nr. 53, 7 Şubat 1328/20 Şubat 1913, s. 1198-1202.
- Dava Vekili Giridî Ahmet Saki. (1917), “Türkçemiz”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 18, 3 Mart 1917, s. 315-316.
- Dava Vekili Giridî Ahmet Saki. (1917), “Harpten Sonra”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 24, 14 Nisan 1917, s. 412-415.
- Ferid. (1914), “Tarih-i İstikbal-Celal Nuri Bey-”, *Sebilü'r-Reşad*, nr. 283, 30 Kanunusani 1329/12 Şubat 1914, s. 358-361; nr. 287, 27 Şubat 1329/12 Mart 1914, s. 4-7.
- Fevzi Lütfi. (1923), “On Beş Günlük İstanbul- Kitaplar: Taç Giyen Millet”, *Yeni Mecmuası*, nr. 80, 15 Temmuz 1923, s. 296-297.
- İsmail Hami. (1913), “Celal Nuri Beyefendi'ye Tarih-i Tedenniyât-ı Osmaniyye Münasebetiyle”, *İctihad*, nr. 52, 31 Kanunusani 1328/13 Şubat 1913, s. 1181-1185.
- Kılıçzade Hakkı. (1914), “Hâtemü'l-Enbiyâ ve Celal Nuri Bey -1-”, *Hürriyet-i Fikriyye*, nr. 7, 10 Mart 1330/23 Mart 1914, s. 2-4; “Hâtemü'l-Enbiyâ ve Celal Nuri Bey -2-” *Hürriyet-i Fikriye*, nr. 8, 27 Mart 1330/9 Nisan 1914, s. 4-5.
- Mustafa Reşit. (1918), “Celal Nuri Beyefendi'ye”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 81, 17 Ağustos 1918, s. 927-929.
- Naci Fikret. (1918), “Celal Nuri Beyefendi'ye”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 88, 5 Teşrinievvel/Ekim 1918, s. 1044-1045.
- Suphi Soysallı. (1917), “Türkçemiz- Mesail-i Hazıra-yı Lisaniyye ve Edebiyye Hakkında Musabahât ve Mütalaaât”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 19, 10 Mart 1917, s. 329-332.
- Suphi Soysallı. (1917), “Türkçemiz- Mesail-i Hazıra-yı Lisaniyye ve Edebiyya Hakkında Musabahât ve Mütalaaat”, *Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası*, nr. 21, 24 Mart 1917, s. 364-366.
- “Şehzade âli-baht Devletlü Necabetlü Mecid Efendi Hazretlerinin bir mektub-ı hümayun üslûplarındır”, *İctihad*, nr. 56, 28 Şubat 1328/13 Mart 1913.
- Uyanık, Necmi. (2003), *Siyasi Düşünce Tarihimizde Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri (İleri)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Konya.